

A Historical-Discursive Rereading: The Image of Saladin Ayyubi and Its Role in National Identity Building in Kurdish Periodicals (1898–1948)

Majid Salih Aziz¹

Abstract

This research examines the significant role played by Kurdish journalism between 1898 and 1948 in promoting Sultan Saladin as a Kurdish national symbol. Through systematic analysis of Kurdish newspapers and periodicals from this period, the study reveals how Kurdish media consistently featured articles, images, and various content forms highlighting Saladin's historical significance, with the explicit aim of strengthening Kurdish national identity and nationalism. The findings demonstrate that across all stages of this fifty-year period, Kurdish journalism deliberately employed Saladin's image as a unifying national symbol. This was accomplished through diverse journalistic approaches including visual representation, editorial content, historical narratives, and opinion pieces. The research indicates that Kurdish media during this era functioned primarily as an ideological apparatus for nation-building rather than adhering strictly to professional journalistic standards. The study concludes that Kurdish journalism's consistent portrayal of Saladin contributed significantly to the construction of Kurdish national mythology and reinforced nationalist discourse during a critical period of identity formation. This historical media analysis provides valuable insights into the relationship between journalism, historical symbolism, and the development of nationalist movements in the Kurdish context of the early to mid-20th century.

Keywords: Kurdish Journalism, Saladin, National Identity, Nationalism, Media History, Symbolic Representation.

1. Ph.D in Political Science, Center for Studies and Research, Parliament of the Kurdistan Region of Iraq.
m.salihaziz@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

This study examines the representation of Saladin Ayyubi (1138–1193) in Kurdish periodicals from 1898 to 1948, a critical period for Kurdish national awakening. Saladin, a historical figure of Kurdish origin and a unifying symbol in Islamic and Kurdish history, was systematically portrayed in Kurdish media as a national hero. This research analyzes how Kurdish journalism instrumentalized Saladin's image to foster Kurdish national identity and resist assimilation policies under Ottoman and subsequent Arab-dominated regimes. The study addresses a gap in scholarly work by focusing on Saladin's media representation rather than his military or political achievements, highlighting the role of print capitalism in shaping modern Kurdish nationalism.

2. Theoretical Framework

The research is grounded in Benedict Anderson's theory of Imagined Communities, which emphasizes the role of print media in constructing national identity. Kurdish periodicals functioned as ideological tools to create a shared historical narrative and cultural consciousness among Kurds. The study also draws on discourse analysis to decode how Saladin was depicted as a symbol of Kurdish valor, Islamic piety, and political unity. Key concepts include:

- National Symbolism: Saladin as a mobilizing figure for Kurdish nationalism.
- Print Capitalism: The role of newspapers and journals in standardizing language and promoting nationalist discourse.
- Historical-Discursive Rereading: Reclaiming Saladin's Kurdish identity from Arab-Ottoman narratives.

3. Methodology

The study employs qualitative content analysis and historical-discursive analysis of Kurdish periodicals from 1898 to 1948. Primary sources include:

- Key publications: *Kurdistan* (Cairo, 1898), *Rojî Kurd* (Istanbul, 1913), *Hawar* (Damascus, 1932–1943), and *Gelawej* (Baghdad, 1939–1949).
- Secondary sources: Historical texts, biographies, and academic works on Kurdish nationalism.

The analysis focuses on:

- Visual representations (images, icons).
- Editorial content, historical narratives, and opinion pieces.
- Linguistic and rhetorical strategies used to link Saladin to Kurdish identity.

4. Discussion

4.1. Saladin in Early Kurdish Periodicals (1898–1918):

- *Kurdistan* (1898): First Kurdish newspaper, published in Cairo by Miqdad Midhat Bedirhan. It highlighted Saladin's Kurdish roots and portrayed him as a symbol of Kurdish pride and Islamic unity.
- *Rojî Kurd* (1913): Featured Saladin's image on its cover and published detailed biographies emphasizing his Kurdish origins and military achievements.

4.2. Interwar Period (1918–1932):

- *Pêşketin* (1921): Published in Sulaymaniyah, described Saladin as a "great Kurdish man" and detailed his role in defeating the Crusaders.
- *Diyarî Kurdistan* (1925): Serialized a book on Saladin, critiquing Kurds for neglecting their history and urging them to embrace Saladin as a national symbol.

4.3. Later Period (1932–1948):

- *Hawar* (1932): Led by Jaladat Bedirhan, used Latin script to promote Kurdish literacy and featured Saladin as a central figure in Kurdish history.
- *Gelawej* (1949): Published excerpts from Muhammad Amin Zaki's work on Saladin, reinforcing his role as a Kurdish-Islamic hero.

5. Conclusion and Suggestions

5.1. Conclusion

Kurdish periodicals from 1898 to 1948 consistently portrayed Saladin Ayyubi as a national symbol to strengthen Kurdish identity and resist external domination. This representation was not merely historical but ideological, aimed at fostering a sense of pride and unity among Kurds. The study confirms that Kurdish journalism served as a nation-building tool, prioritizing ideological goals over professional standards.

5.2. Suggestions

1. Digital Archiving: Preserve and digitize Kurdish periodicals for broader access.
2. Comparative Studies: Analyze Saladin's portrayal in other Middle Eastern media.
3. Discourse Analysis: Explore linguistic strategies used in nationalist narratives.
4. Local Theoretical Frameworks: Develop theories tailored to Kurdish media contexts.
5. Audience Research: Investigate how readers interpreted these narratives.
6. Academic Conferences: Foster collaboration among scholars studying Kurdish media.

بازخوانی تاریخی - گفتمانی تصویر صلاح‌الدین ایوبی و نقش او در هویت‌سازی ملی در نشریات کردی (۱۸۹۸-۱۹۴۸)

مجید صالح عزیز^۱

چکیده

این پژوهش به بررسی نقش مهم مطبوعات کردی در دوره ۱۸۹۸ تا ۱۹۴۸ در بازتاب و ترویج شخصیت تاریخی سلطان صلاح‌الدین ایوبی به‌عنوان نماد ملی کردها پرداخته است. مطالعه حاضر، از طریق تحلیل نظام‌مند روزنامه‌ها و نشریات کردی این دوره، نشان داده که رسانه‌های کردی چگونه با انتشار مقالات، تصاویر و اشکال مختلف محتوایی، اهمیت تاریخی صلاح‌الدین را برجسته و با این رویکرد، هویت ملی و ناسیونالیسم کردی را تقویت کرده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که در سراسر این نیم‌قرن، مطبوعات کردی عمدتاً از تصویر صلاح‌الدین به‌عنوان نماد وحدت‌بخش و ملی بهره گرفته‌اند. این امر از طریق شیوه‌های متنوع روزنامه‌نگاری نظیر نمایش‌های بصری، سرمقاله‌ها، روایت‌های تاریخی و مقالات نظری تحقق یافته است. همچنین این مطالعه تأکید می‌کند که رسانه‌های کردی در این دوره بیش از آنکه صرفاً ناظر حرفه‌ای اخبار باشند، نقش دستگاهی ایدئولوژیک در فرایند ملت‌سازی ایفا کرده‌اند. نتیجه آنکه تصویرسازی مستمر و نظام‌مند صلاح‌الدین در مطبوعات کردی، سهم بسزایی در شکل‌گیری اسطوره‌شناسی ملی کردی و تقویت گفتمان ناسیونالیستی در دوره‌ای حساس از پیدایش هویت ملی ایفا کرده است. این تحلیل تاریخی رسانه‌ای، چشم‌اندازی ارزشمند درباره تعامل میان روزنامه‌نگاری، نمادگرایی تاریخی و توسعه جنبش‌های ناسیونالیستی در بستر جامعه کردی از اوایل تا اواسط قرن بیستم فراهم می‌کند.

واژه‌های کلیدی: مطبوعات کردی، سلطان صلاح‌الدین ایوبی، هویت ملی کردی، ناسیونالیسم کردی، تاریخ رسانه، نمادگرایی تاریخی.

۱. دکتری علوم سیاسی، مرکز مطالعات و پژوهش پارلمان اقلیم کردستان عراق.

m.salihaziz@gmail.com

مطالعات سیاسی بین‌النهرین، ۱۴۰۴، دوره چهارم، شماره یکم، ۳۷-۷۲.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۶

Doi: 10.22126/mps.2025.12629.1082

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان.

۱. مقدمه

سلطان صلاح‌الدین ایوبی (۱۱۳۸-۱۱۹۳) یکی از برجسته‌ترین شخصیت‌های تاریخی کرد به شمار می‌آید که تأثیری ژرف بر تاریخ خاورمیانه و جهان اسلام داشته است. با وجود جایگاه والای او در حافظه تاریخی کردها، تا کنون پژوهش مستقلی در مورد نحوه بازنمایی این شخصیت در مطبوعات کردی، به‌ویژه در دوره‌های آغازین شکل‌گیری روزنامه‌نگاری کردی، صورت نگرفته است.

کرد بودن صلاح‌الدین و در عین حال مقام والای او در تاریخ اسلامی موجب شده است که وی به نمادی مهم در گفتمان فرهنگی و ملی کردها بدل شود؛ به‌ویژه در دوره رنسانس کردی که با پیدایش روزنامه‌نگاری کردی در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم همزمان بود. در این دوره، روشنفکران کرد تلاش کردند با برجسته‌سازی شخصیت‌های بزرگ تاریخی، بنیانی فرهنگی برای تقویت اندیشه ملی‌گرایی کردی بنا نهند.

روزنامه‌نگاری کردی با انتشار نخستین روزنامه کردی به نام کوردستان در سال ۱۸۹۸ در قاهره آغاز شد و از همان ابتدا نقش مهمی در گسترش آگاهی تاریخی، فرهنگی و ملی ایفا کرد. از طریق مطبوعات، روشنفکران کرد موفق شدند پیام‌های خود را به مخاطبان منتقل کنند و تصویر جدیدی از شخصیت‌های تاریخی، از جمله صلاح‌الدین ایوبی، ارائه دهند.

دوره زمانی ۱۸۹۸ تا ۱۹۴۸، یکی از مهم‌ترین مراحل در تاریخ اندیشه و سیاست کردها به شمار می‌آید؛ دوره‌ای که با فروپاشی امپراتوری عثمانی، تقسیم سرزمین کردستان عثمانی میان ترکیه و سوریه و عراق، شکل‌گیری حس ملی، قیام‌های آزادی‌خواهانه و تأسیس حکومت‌هایی چون دولت شیخ محمود همراه بود. این تحولات سیاسی و اجتماعی تأثیر مستقیم و عمیقی بر گفتمان روزنامه‌نگاری کردی گذاشتند.

در چنین بستری، پژوهش حاضر می‌کوشد چگونگی بازنمایی شخصیت صلاح‌الدین ایوبی را در روزنامه‌ها و مجلات کردی آن دوره بررسی و تحلیل کند. صلاح‌الدین به‌عنوان شخصیتی جهانی که دو بعد مهم ملی (کرد بودن) و دینی (اسلامی بودن) دارد، نمونه‌ای مناسب برای بررسی رابطه میان گفتمان ملی‌گرایانه و دینی در مطبوعات کردی است.

با وجود اهمیت جایگاه تاریخی صلاح‌الدین در حافظه جمعی کردها، اغلب پژوهش‌های پیشین تنها به زندگی تاریخی او پرداخته‌اند یا به‌طور کلی به سیر تحول روزنامه‌نگاری کردی توجه

داشته‌اند، بی آنکه به نقش شخصیت‌های تاریخی در این گفتمان پردازند. در نتیجه، پژوهش حاضر می‌کوشد خلأ موجود را با تحلیل دقیق نحوه‌ی بازنمایی صلاح‌الدین در مطبوعات کردی پر کند.

اهمیت این پژوهش از آن‌روست که به تقاطع دو حوزه‌ی کلیدی می‌پردازد: ۱. تاریخ کردها که در اینجا از خلال شخصیت صلاح‌الدین ایوبی نمایان می‌شود؛ ۲. روزنامه‌نگاری کردی به‌عنوان ابزاری برای بازتاب و شکل‌دهی به هویت ملی. از طریق تحلیل گفتمان مطبوعات درباره‌ی صلاح‌الدین، می‌توان به شیوه‌های بهره‌گیری روشنفکران کرد از تاریخ برای ساختن روایتی فرهنگی و هویتی پی برد. همچنین، این پژوهش می‌تواند نشان دهد که چگونه بازنمایی شخصیت‌های تاریخی در واکنش به تحولات سیاسی و اجتماعی دگرگون شده است.

بعد دیگر این پژوهش بررسی رابطه‌ی میان مؤلفه‌های ملی و دینی در گفتمان مطبوعاتی کردی است؛ به‌ویژه در چگونگی تصویرسازی از صلاح‌الدین به‌عنوان قهرمانی کرد و مسلمان. این مسئله برای درک تحولات فکری ناسیونالیسم کردی و تعامل آن با اسلام در مراحل نخستین شکل‌گیری جنبش‌های ملی‌گرایانه اهمیت زیادی دارد.

این پژوهش بر منابع اولیه شامل روزنامه‌ها و مجلات کردی منتشرشده در فاصله‌ی سال‌های ۱۸۹۸ تا ۱۹۴۸ تکیه دارد و برای درک بهتر بستر تاریخی و اجتماعی از منابع ثانویه نیز بهره می‌گیرد.

برای سهولت در تحلیل، دوره‌ی مورد مطالعه به سه مرحله‌ی اصلی تقسیم شده است:

۱. مرحله‌ی اول (۱۸۹۸-۱۹۱۸): از انتشار نخستین روزنامه‌ی کردی تا پایان جنگ جهانی اول.
۲. مرحله‌ی دوم (۱۹۱۸-۱۹۳۲): از پایان جنگ جهانی اول تا آغاز انتشار مجله‌ی *هاوار*.
۳. مرحله‌ی سوم (۱۹۳۲-۱۹۴۸): از آغاز کار *هاوار* در دمشق تا تأسیس و سقوط جمهوری کردستان در مهاباد.

این تقسیم‌بندی بر مبنای دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی کردستان صورت گرفته که بازتاب آن در گفتمان مطبوعاتی قابل‌مشاهده است. در نهایت، امید است این پژوهش بتواند سهمی در غنای کتابخانه‌ی علمی کردی داشته باشد و به‌عنوان منبعی معتبر برای پژوهشگران حوزه‌های تاریخ مطبوعات و ناسیونالیسم کردی مورد استفاده قرار گیرد.

۲. روش‌شناسی و اهمیت پژوهش

اهمیت این پژوهش از جنبه‌های زیر نمایان می‌شود:

۱. این مطالعه نخستین بررسی دانشگاهی نظام‌مند است که به تحلیل بازنمایی شخصیت سلطان صلاح‌الدین ایوبی در روزنامه‌نگاری کردی می‌پردازد؛ ۲. به روشن‌سازی شیوه‌های بهره‌گیری از شخصیت‌های تاریخی در گفتمان مطبوعاتی کردی کمک می‌کند، به‌ویژه در زمینه‌سازی برای شکل‌گیری هویت ملی؛ ارتباط میان تاریخ، هویت قومی و تولید گفتمان در مطبوعات کردی را مورد واکاوی قرار می‌دهد.

پژوهش حاضر در پی پاسخ‌گویی به این پرسش اصلی است: «شخصیت سلطان صلاح‌الدین ایوبی در روزنامه‌نگاری کردی در فاصله سال‌های ۱۸۹۸ تا ۱۹۴۸ چگونه بازنمایی شده و این بازنمایی‌ها چه دگرگونی‌هایی را در پیوند با تحولات سیاسی و اجتماعی تجربه کرده‌اند؟»

همچنین، از دل این پرسش اصلی، چند پرسش فرعی نیز قابل استخراج است، از جمله: ۱. کدام چارچوب‌های نمادین و گفتمانی در بازنمایی صلاح‌الدین به کار رفته‌اند؟ تفاوت این بازنمایی‌ها در مطبوعات کردی با گرایش‌های سیاسی و فکری مختلف چگونه بوده است؟ این تصویرسازی‌ها تا چه اندازه در خدمت پروژه هویت‌سازی ملی / قومی بوده‌اند؟

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای گفتمان (Discourse Content Analysis) استفاده شده است. این روش نه تنها به گردآوری و طبقه‌بندی داده‌های مربوط به صلاح‌الدین در مطبوعات کردی می‌پردازد، بلکه به بررسی عمیق‌تر این عناصر نیز توجه دارد: شیوه‌های بازنمایی و تکرارهای معنایی مرتبط با شخصیت وی؛ مفاهیم، واژگان و اصطلاحات کلیدی به کاررفته در توصیف او؛ ساختارهای گفتمانی حاکم بر متون روزنامه‌نگارانه؛ ارزش‌ها و ایده‌های پنهان یا آشکاری که در پس این بازنمایی‌ها قرار دارند.

هدف نهایی نیز تحلیل چگونگی تبدیل صلاح‌الدین به «نماد تاریخی» در فضای مطبوعاتی کردی و پیوند این فرایند با تحولات گفتمان ملی گرایانه در نیمه نخست سده بیستم است.

۳. پیشینه پژوهش

۳-۱. زندگی سلطان صلاح‌الدین ایوبی

یوسف، فرزند ایوب بن شادی بن مروان، در سال ۵۳۲ هجری قمری برابر با ۱۱۳۸ میلادی، در شهر تکریت چشم به جهان گشود. وی همچون بسیاری از فرماندهان آن دوره، لقب «صلاح‌الدین» را

برای خود برگزید. برخلاف دوران آل‌بویه که بیشتر فرمانروایان لقب‌هایی با پسوند «الدوله» برمی‌گزیدند (مانند عزالدوله، سمام‌الدوله، بهاء‌الدوله)، در دوره‌های زنگی و ایوبی، القابی با پسوند «الدین» رایج شد، نظیر عمادالدین، اسدالدین، نجم‌الدین و صلاح‌الدین (مونس، ۱۹۵۹: ۴۰۷).

ابن خلکان (۱۹۷۸: ۷ / ۱۴۴-۱۴۵) درباره تولد سلطان صلاح‌الدین می‌نویسد: «در سال ۵۳۲ هجری قمری در قلعه تکریت متولد شد. در آن زمان، پدر و عمویش در آن قلعه ساکن بودند. ظاهراً مدت زیادی پس از تولد صلاح‌الدین در آنجا نماندند... گفته می‌شود همان شبی که از قلعه تکریت اخراج شدند، صلاح‌الدین به دنیا آمد؛ به همین دلیل، این واقعه را شوم و نحس پنداشتند». مورخ مصری، محمد الشافعی (۲۰۱۰: ۳۳)، در کتاب *الناصر صلاح‌الدین* چنین می‌نویسد: «صلاح‌الدین در دمشق، سومین پایتخت بزرگ جهان اسلام، رشد یافت و دوران کودکی و نوجوانی‌اش را در آن شهر گذراند. هرچند اطلاعات دقیق و گسترده‌ای از آن مرحله از زندگی او در دست نیست، اما روشن است که تمامی امکانات آموزشی که برای پسران امرا و بزرگان فراهم بود، برای او نیز مهیا شده بود. بخشی از قرآن کریم را از بر کرده بود، زبان عربی را از نظر قواعد و نگارش فراگرفته بود؛ اگرچه در ادبیات چندان ژرف نبود، اما با اصول شعر آشنایی داشت و خود نیز اشعاری سروده بود. وی در زمینه‌های گوناگون ورزشی از جمله چوگان، شمشیربازی، تیراندازی و نیزه‌افکنی مهارت داشت و در شکار با باز و شاهین تبحر نشان می‌داد. با وجود این توانایی‌ها، تمایلی به جنگ‌طلبی و سرکشی نداشت و برخلاف عمویش، به زندگی آرام و بی‌دغدغه گرایش داشت. شخصیتی هوشیار، آگاه و قوی داشت. در برابر او، دو مسیر وجود داشت: یکی دشوار و پرتکاپو که به سوی شهرت و افتخار می‌رفت، و دیگری آسان و آرام که به سوی عزت، آرامش و سکون رهنمون بود؛ و او مسیر دوم را برگزید. صلاح‌الدین تحت آموزش شیخ عبدالله بن ابی‌عصرون (۴۹۰-۵۸۵ ق)، که از بزرگان و علمای دوران خود بود، به تحصیل علوم دینی پرداخت».

محمدامین زکی‌بیگ (۲۰۲۱: ۷۶۵) درباره دوران جوانی صلاح‌الدین می‌نویسد: «از دوران اقامت وی در شام، پیش از رفتن به مصر، مورخان عرب مطلبی نیاورده‌اند؛ اما برخی از مورخان غربی بر این باورند که صلاح‌الدین در مجالس سلطان نورالدین زنگی شرکت می‌کرد و چون فرزند یکی از حاکمان شام بود، مورد احترام قرار داشت. وی جوانی باهوش، خردمند، مؤدب و دین‌دار بود. همچون شاهزادگان آن دوران، احتمالاً به شکار علاقه داشت و در بازی چوگان نیز مهارت داشت. برخی منابع می‌گویند که گاه با نورالدین زنگی این بازی را انجام می‌داد».

استنلی لین پول^۱ (۱۹۹۵: ۸۴)، خاورشناس و باستان‌شناس بریتانیایی، در مورد مراحل رشد فکری و معنوی صلاح‌الدین در جوانی چنین می‌نویسد: «صلاح‌الدین، همچون پدرش، مسلمان مؤمنی بود. در دمشق فرصت‌های بسیاری برای رشد و تعالی در اختیار داشت. در آن دوره فقیهان و دانشمندان از سمرقند تا قرطبه، برای تدریس و آموزش، به مساجد و مدارس دمشق سفر می‌کردند و با خود معرفت، سنت و هنر می‌آوردند. صلاح‌الدین در بخش غربی مسجد جامع اموی می‌نشست و با جدیت به درس‌های ابن ابی‌عصرون گوش می‌داد».

صلاح‌الدین زیر نظر پدرش در دمشق تربیت یافت و در شانزده سالگی، به همراه پدر و عمویش، به خدمت سپاه نورالدین زنگی درآمد. از همان ابتدا، نجابت و وقار در چهره و رفتار او مشهود بود. نورالدین زنگی او را فردی هوشمند، تیزبین و دارای تفکر انتقادی می‌دانست. باید اذعان کرد که از دوران جوانی او اطلاعات چندانی در دست نیست، و این امر عجیب نیست؛ چرا که وی در سن کم وارد ارتش شد و مجالی برای درخشش در میان فرماندهان بزرگ نیافت. سپاه نورالدین در آن زمان شامل بسیاری از سرداران برجسته و آزادمنش بود. صلاح‌الدین نیز خود دربارهٔ دوران جوانی‌اش چیزی نوشته است، اما بارها از آن دوره ابراز تأسف کرده و در ذهن خود به آن بازگشته است. این واکنشی طبیعی برای کسی است که نشانه‌های بلوغ و پیری در وجودش پدیدار شده است.

تاریخ‌نگاران از زمانی به او می‌پردازند که به همراه عمویش، شیرکوه، در لشکرکشی به مصر شرکت می‌کند. این احتمال وجود دارد که او نیز همانند دیگر جوانان هم‌عصر خود، دوران جوانی را به خوش‌گذرانی سپری کرده باشد و پس از انتصاب به وزارت مصر، مسیر توبه را برگزیده باشد (ابوحدید، ۱۹۲۷: ۴۸-۴۹).

اندرو ارنکرویتس^۲ (۱۹۷۲: ۴۴)، استاد تاریخ خاورمیانه در دانشگاه میشیگان، در این زمینه می‌نویسد: «صلاح‌الدین در اسب‌سواری بسیار مهارت داشت و علاقه‌ای خاص به بازی چوگان (پولو) نشان می‌داد؛ به گونه‌ای که اغلب با نورالدین زنگی این بازی را انجام می‌داد. به نظر می‌رسد تا پیش از سال ۱۱۶۴ میلادی ازدواج نکرده بود؛ چرا که در هیچ منبعی اشاره‌ای به آن نشده است. نویسندگان شرح حال او نقل کرده‌اند که در اوایل سال ۱۱۶۹، از شراب‌خواری دست کشید و از عیش و نوش کناره گرفت؛ این بدان معناست که او تا سی و یک سالگی چنین رفتارهایی را ادامه

1. Stanley Lane-Poole

2. Andrew Ehrenkreutz

داده بود. این امر نشان می‌دهد که وی، به‌رغم نزدیکی به نورالدین، در ابتدا تحت تأثیر کامل آرمان‌های زاهدانه و اخلاقی او قرار نگرفته بود. نورالدین به پایبندی سختگیرانه به دین اسلام شهره بود. با این حال، صلاح‌الدین هرگز به حج نرفت؛ هرچند پدرش، ایوب، در سال ۱۱۵۷ میلادی و عمویش شیرکوه در سال ۱۱۶۰، فرماندهی کاروان حجاج دمشق را بر عهده داشتند. در سال ۱۱۶۱ نیز، شیرکوه بار دیگر فرماندهی کاروانی از دمشق را عهده‌دار شد که نورالدین زنگی نیز در آن حضور داشت.»

صلاح‌الدین از سوی نورالدین زنگی به ریاست پلیس دمشق منصوب شد و پس از آن، در سه نوبت همراه با عمویش شیرکوه به مصر لشکر کشید. نخستین بار در سال ۱۱۶۴ میلادی، بار دوم در ۱۱۶۷ و بار سوم در ۱۱۶۹ بود. در سفر سوم، شیرکوه به مقام وزارت در مصر رسید؛ اما پس از درگذشت وی، صلاح‌الدین به‌عنوان جانشینش منصوب شد.

در سال ۱۱۷۱ میلادی، پس از مرگ خلیفه فاطمی (العاضد)، صلاح‌الدین از فرصت استفاده کرد و به خلافت فاطمیان که بیش از دو سده بر مصر حکومت کرده بودند پایان داد. وی در خطبه نماز جمعه، نام خلیفه عباسی (المستضیء) را ذکر کرد که نشانه‌ای رسمی از بازگشت مصر به خلافت عباسی و پایان دولت فاطمی شیعه بود. بدین‌سان، او توانست بدون جنگ و خونریزی گسترده، اقتدار فاطمیان را در مصر خاتمه دهد.

پس از درگذشت نورالدین زنگی، صلاح‌الدین با سپاهی به شام و کردستان لشکر کشید، به عمر دولت زنگی پایان داد و بنیان‌گذار دولت ایوبی شد؛ سلسله‌ای که نزدیک به هشتاد سال در منطقه دوام یافت.

۳-۲. نقش و جایگاه کردها در دولت ایوبی صلاح‌الدین

دولت ایوبی که توسط صلاح‌الدین ایوبی تأسیس شد، یکی از مهم‌ترین دولت‌های اسلامی در قرون میانه محسوب می‌شود. این دولت نه تنها در شکست صلیبیان و آزادسازی بیت‌المقدس نقش کلیدی ایفا نمود، بلکه جایگاه کردها را در تاریخ خاورمیانه نیز به شکل چشمگیری تقویت کرد. بررسی نقش کردها در این دولت، درک بهتری از ماهیت قومی و سیاسی این حکومت ارائه می‌دهد.

۱-۲-۳. ریشه‌های کردی صلاح‌الدین و خاندان ایوبی

صلاح‌الدین ایوبی از خاندانی کرد خالص از شهر دوین بود که اعضای آن در خدمت امیران شدادی فعالیت می‌کردند. همان‌طور که جویده (۲۰۱۳: ۶۱)، متخصص تاریخ کرد، تأکید می‌کند: «همه منابع بر این نکته اتفاق نظر دارند که این خانواده، خانواده‌ای کرد خالص از شهر دوین بود و اعضای آن در خدمت امیران شدادی آن شهر کار می‌کردند.»

صلاح‌الدین متعلق به قبیله هذبانی کرد بود و به دلیل این وابستگی خانوادگی و قبیله‌ای، از کردها به عنوان نیروی رزمی اصلی خود بهره می‌برد. این پیوند قبیله‌ای نه تنها در تشکیل سپاه او مؤثر بود، بلکه در سیاست‌های داخلی و خارجی دولت ایوبی نیز نقش مهمی ایفا کرد.

۲-۲-۳. حضور کردها در سپاه صلاح‌الدین

مینورسکی^۱ (۱۸۵۳: ۱۳۹-۱۴۰) در تحقیقات خود نشان می‌دهد که از میان ۱۴ فرمانده سپاه صلاح‌الدین، سه تن از خاندان‌های کرد ایوبی و سه نفر دیگر از فرماندهان کرد بودند که سپاه‌های قبیله‌ای کرد را رهبری می‌کردند. همچنین شخصیت‌های برجسته کردی مانند سیف‌الدین مشطوب و عیسی هکاری نقش مهمی در این سپاه داشتند و همزمان وظایف جنگجویی را با فعالیت‌های علمی و دیپلماتیک ترکیب می‌کردند.

این آمار نشان می‌دهد که کردها نقشی چشمگیر در سپاه صلاح‌الدین ایفا کردند و بخش عمده‌ای از فرماندهان و سربازانی بودند که در پیروزی‌های نظامی او و تأسیس دولت ایوبی مشارکت فعال داشتند.

۳-۲-۳. سیاست اسکان قبایل کرد

پس از تأسیس دولت ایوبی، یکی از سیاست‌های مهم این دولت اسکان قبایل کرد در مناطقی بود که تحت حکم خود در آورده بودند. این سیاست تأثیر عمیقی بر ترکیب جمعیتی مناطق مختلف داشت.

کامل غزی (۱۹۹۱: ۱/ ۴۲۶)، مورخ سوری، در کتاب *نهر الذهب فی تاریخ حلب* به تغییرات جمعیتی شهر رها (روحا) اشاره می‌کند و می‌نویسد که پیش از تشکیل دولت ایوبی، حضور کردها در این شهر محدود بود؛ اما پس از آن اوضاع به شکل چشمگیری تغییر کرد. وی توضیح می‌دهد که در زمان کردهای ایوبی، زبان کردی در منطقه گسترش یافت و کردها در آن کثرت یافتند.

1. Minorsky

۳-۲-۴. تأثیر دولت ایوبی بر گسترش کردها

فاروق سومر (۱۳۸۰: ۲۰۸)، مورخ مشهور ترک، در توصیف تأثیر دولت ایوبی بر کردها می‌گوید: «برپایی دولت ایوبی، جایگاه کردها را در منطقه تقویت کرد. حکومت این خاندان بر بخش‌هایی از آناتولی باعث تغییر ترکیب جمعیتی قومی منطقه شد و کردها بیش از هر زمان دیگری در وسعت بیشتری پراکنده شدند»

این تغییرات صرفاً یک جابه‌جایی جمعیتی گذرا نبود، بلکه به شکل قابل توجهی در تثبیت کردها به‌عنوان نیرویی فعال و تأثیرگذار در مناطق تحت حکومت ایوبیان مشارکت کرد. این امر منجر به بازشکل‌گیری منظر سیاسی و اجتماعی منطقه شد که تأثیرات طولانی مدتی داشت و قرن‌ها ادامه یافت.

۳-۲-۵. جایگاه کردها در تاریخ اسلام

جرجی زیدان (۲۰۱۲: ۲۲۰ / ۴) در کتاب *تاریخ التمدن الاسلامی بر اهمیت دوره ایوبی در تاریخ کردها* تأکید می‌کند و می‌نویسد: «کردها در اسلام جایگاه قابل توجهی نداشتند، مگر در زمان دولت ایوبی از سال ۵۶۴ تا ۶۴۸، که بنیان‌گذار آن سلطان صلاح‌الدین ایوبی بود.»

زیدان صلاح‌الدین را یکی از بزرگ‌ترین مردان اسلام از نظر عقل، سیاست، شجاعت و تدبیر معرفی می‌کند. وی همچنین اشاره می‌کند که در زمان دولت ایوبی، جایگاه کردها بالا رفت و آنان به امارات و حکومت‌های مصر، شام، کردستان، یمن و خراسان رسیدند. این گسترش نفوذ کردها نشان‌دهنده توانمندی سیاسی و نظامی آنان در این دوره بود.

۳-۳. اهمیت تاریخی دولت ایوبی

جویده بر اهمیت دولت ایوبی در تاریخ منطقه تأکید می‌کند و می‌گوید: «امارت کردی مهم‌ترین امارتی است که نقش مهمی در تاریخ منطقه خاورمیانه به‌طور عام و اسلام به‌طور خاص ایفا کرده است. این امارت ایوبی است که صلاح‌الدین یوسف بن ایوب معروف به صلاح‌الدین ایوبی آن را تأسیس کرد و توانست صلیبیان را در شرق شکست دهد.»

بررسی نقش کردها در دولت ایوبی نشان می‌دهد که این قوم نه تنها از لحاظ عددی بخش قابل توجهی از سپاه و دستگاه اداری این دولت را تشکیل می‌دادند، بلکه از نظر کیفی نیز در مقام‌های کلیدی فرماندهی، دیپلماسی و علم حضور فعال داشتند.

سیاست اسکان قبایل کرد که توسط ایوبیان اتخاذ شد، تأثیرات عمیق و طولانی‌مدتی بر ترکیب جمعیتی و سیاسی مناطق مختلف خاورمیانه داشت. این دوره به‌عنوان طلایی‌ترین عصر حضور کردها در تاریخ اسلامی شناخته می‌شود، زیرا در آن کردها از جایگاه حاشیه‌ای به موقعیت مرکزی در قدرت سیاسی منطقه رسیدند.

دولت ایوبی و شخصیت صلاح‌الدین ایوبی نه تنها در تاریخ مبارزه با صلیبیان بلکه در تاریخ کردها نیز جایگاه ویژه‌ای دارد و نشان می‌دهد که کردها قابلیت تشکیل دولت‌های قدرتمند و تأثیرگذار در عرصه بین‌المللی را داشته‌اند.

۳-۱. دستاوردهای سیاسی و نظامی صلاح‌الدین

ارشاک سافراستیان^۱ (۲۰۰۸: ۷۰) از توانایی‌های نظامی و سیاسی صلاح‌الدین تمجید می‌کند و می‌گوید: «این کرد بزرگ توانست سوریه و عراق را تحت حکومت خود متحد کند و حاکمان زنگی در حلب، موصل و دیاربکر و تعداد زیادی از سلجوقیان دیگر را در کنار امیران عرب و کرد از جزیره عربی تا رود دجله تحت کنترل خود درآورد.»

صلاح‌الدین توانست دولت خود را بر ویرانه‌های دولت فاطمی در مصر برپا کند، با عباسیان بیعت نماید، با صلیبیان بجنگد و آن‌ها را از سوریه براند، و بیت‌المقدس را از دست آنان نجات دهد. این دستاوردها نه تنها شخصیت صلاح‌الدین را در تاریخ جاودان کرد، بلکه جایگاه کردها را نیز در عرصه سیاسی و نظامی خاورمیانه تقویت نمود.

۳-۲. تاریخ مختصر مطبوعات کردی (۱۸۹۸-۱۹۴۸)

مطبوعات همواره نقش اساسی در گسترش فرهنگ و شکل‌گیری احساسات ملی ایفا کرده‌اند. بندیکت اندرسون^۲ در کتاب مشهور خود جماعت‌های تصویری (۱۹۸۳) بر این باور است که ملی‌گرایی پدیده‌ای طبیعی نیست، بلکه ساختاری اجتماعی است که در قالب «جامعه‌ای متخیل» پدیدار می‌شود؛ جامعه‌ای که در آن، هرچند افراد یکدیگر را نمی‌شناسند، اما احساس تعلق به یک ملت مشترک دارند. از دیدگاه اندرسون، «سرمایه‌داری چاپی» نقش بنیادینی در شکل‌گیری این جامعه ایفا می‌کند، چرا که مطبوعات چاپی از طریق انتشار اخبار و اطلاعات به زبان‌های بومی، به خلق آگاهی جمعی و حس هم‌سرنوشتی میان مردم کمک می‌کند. روزنامه‌نگاری با یکسان‌سازی

1. Arshak Safrastian
2. Benedict Anderson

واژگان و استانداردهای زبان ملی، بستری برای معرفی و ترویج نمادها و ارزش‌هایی فراهم می‌کند که بعدها به بخشی از هویت ملی بدل می‌گردند. بدین ترتیب، مطبوعات ابزاری کلیدی در گذار از وفاداری‌های دینی، قبیله‌ای و محلی به وفاداری‌های ملی و میهنی به شمار می‌آیند. به گفته اندرسون، مطبوعات از ارکان بنیادین شکل‌گیری جوامع مدرن در قالب‌های ملی هستند (اندرسون، ۱۳۹۳: ۱۱۳).

در کردستان نیز مطبوعات از اواخر قرن نوزدهم تا کنون به‌عنوان ابزاری مهم برای انتقال پیام‌های ملی، سیاسی و اجتماعی و در نهایت، ملت‌سازی ایفای نقش کرده‌اند. مطبوعات کردی از مراحل گوناگونی عبور کرده‌اند که در ادامه به‌اختصار به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۳-۴-۱. مرحله نخست: روزنامه کردستان (۱۸۹۸)

روزنامه کردستان نخستین بار در ۲۲ آوریل ۱۸۹۸ در قاهره منتشر شد که با پایان دوره سلطان عبدالحمید دوم و اوج استبداد سیاسی در امپراتوری عثمانی همزمان بود. مقدار مدحت بدرخان، از خاندان اشرافی و روشنفکر بدرخانی که تجربه سیاسی و فکری قابل توجهی داشت، انتشار این روزنامه را آغاز کرد. کردستان به دو زبان کردی و ترکی چاپ می‌شد و محورهای محتوایی آن شامل موارد زیر بود:

ترویج آگاهی ملی در میان کردها؛ آموزش و پرورش به زبان کردی؛ بررسی تاریخ کرد و کردستان؛ نقد سیاست‌های دولت عثمانی در قبال کردها.

با افزایش فشارهای دولت عثمانی، انتشار روزنامه از قاهره به ژنو، سپس به لندن و در نهایت به فولکستون بریتانیا منتقل شد. در مجموع، ۳۱ شماره از این روزنامه تا سال ۱۹۰۲ منتشر شد.

۳-۴-۲. مرحله دوم: مطبوعات کردی پس از انقلاب ۱۹۰۸ عثمانی (۱۹۰۸-۱۹۱۸)

انقلاب مشروطه سال ۱۹۰۸ به رهبری ترک‌های جوان که منجر به عزل عبدالحمید دوم شد، فضای تازه‌ای برای مطبوعات کردی در استانبول فراهم کرد. در این دوره، چندین روزنامه و مجله کردی منتشر شدند، از جمله:

- کرد تعاون و ترقی غزته‌سی (۱۹۰۸): ارگان انجمن «کرد تعاون و ترقی جمعیتی»؛
- روزی کرد (۱۹۱۳): نشریه دانشجویان کرد عضو انجمن «هیوی» (امید)؛
- هتاوی کرد (۱۹۱۴): منتشر شده توسط عبدالکریم سلیمانی؛
- ژرین (۱۹۱۸-۱۹۱۹): نشریه‌ای با تمرکز بر مسائل سیاسی و ملی.

نشریات این دوره دارای ویژگی‌هایی مشترک بودند، از جمله: تأکید بر زبان کردی و تلاش برای استانداردسازی الفبای آن؛ پرداختن به مسائل سیاسی کردستان و وضعیت آن در امپراتوری عثمانی؛ تلاش برای طرح مسئله کرد در عرصه بین‌المللی؛ گسترش ادبیات کردی از طریق چاپ آثار ادبی و فرهنگی.

۳-۴-۳. مرحله سوم: مطبوعات کردی پس از جنگ جهانی اول (۱۹۱۸-۱۹۳۲)

با فروپاشی امپراتوری عثمانی پس از جنگ جهانی اول، کردستان میان دولت‌های جدید (ترکیه، عراق و سوریه) تقسیم شد و این تقسیم سیاسی تأثیر بسزایی بر وضعیت مطبوعات کردی داشت. شرایط مطبوعاتی در هر بخش از کردستان متفاوت بود:

الف) مطبوعات کردی در کردستان جنوبی (عراق): در این منطقه که تحت قیمومیت بریتانیا قرار داشت و بعدها به پادشاهی عراق پیوست، مطبوعات کردی رونق یافت. نشریات مهم این دوره عبارت‌اند از:

- پیشکوتن (۱۹۲۰-۱۹۲۲): نخستین روزنامه کردی در سلیمانیه، با نظارت مجر سون، افسر بریتانیایی؛
- بانگی کردستان (۱۹۲۲): ارگان جمعیت کردستان به سردبیری مصطفی پاشا؛
- روزی کردستان (۱۹۲۳): ارگان رسمی دولت دوم شیخ محمود، به سردبیری شیخ نوری شیخ صالح؛
- بانگی حق (۱۹۲۳): منتشرشده توسط ارتش شیخ محمود در غار جاسنه؛
- امید استقلال (۱۹۲۳-۱۹۲۴): ارگان دولت سوم شیخ محمود؛ سردبیران: احمد خواجه، رفیق حلمی، حسین نظم؛
- دیاری کردستان (۱۹۲۵-۱۹۲۶): منتشرشده در بغداد؛ صاحب‌امتیاز: صالح زکی صاحب‌قران؛
- ژبانه‌وه (۱۹۲۴-۱۹۲۶): روزنامه هفتگی سلیمانیه؛
- زاری کرمانجی (۱۹۲۶-۱۹۳۲): به سردبیری حسین حرنی مکرانی؛
- ژبان (۱۹۲۶-۱۹۳۸): از پایدارترین نشریات دوره با محتوای سیاسی، اجتماعی، ادبی و علمی؛
- ژین: به سردبیری پیرمرد، از چهره‌های برجسته مطبوعاتی.

ب) مطبوعات کردی در کردستان شمالی (ترکیه) و سوریه: در ترکیه، به دلیل سیاست‌های انکار‌گرایانه دولت کمالیستی، فعالیت مطبوعات کردی به شدت محدود شد. با این حال، شماری از روشنفکران کرد، به‌ویژه اعضای خاندان بدرخان که به سوریه تحت قیمومیت فرانسه مهاجرت کرده بودند، به انتشار نشریات پرداختند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت بود از:

- *هاوار* (۱۹۳۲-۱۹۴۳): منتشر شده توسط جلادت بدرخان در دمشق، با الفبای لاتین که نقش مهمی در تدوین خط کردی-لاتین ایفا کرد.

۳-۴. مرحله چهارم: مطبوعات کردی در دوران جنگ جهانی دوم و پس از آن (۱۹۳۹-۱۹۴۸)

الف) مطبوعات کردی در کردستان (ایران): در سال‌های منتهی به تأسیس جمهوری کردستان در مهاباد (۱۹۴۶)، مطبوعات کردی در کردستان ایران رشد قابل توجهی داشت که از آن جمله‌اند:

- *نیشتمان* (۱۹۴۳): ارگان انجمن «ژ.ک» (جمعیت احیای کرد)؛
 - *کردستان* (۱۹۴۶): نشریه رسمی جمهوری مهاباد که به دو زبان کردی و فارسی منتشر می‌شد.

ب) مطبوعات کردی در سوریه

- *روناهی* (۱۹۴۲-۱۹۴۵): مجله‌ای مصور که در دمشق منتشر می‌شد؛
 - *ستیر* (۱۹۴۳-۱۹۴۵): مجله‌ای فرهنگی و ادبی با مخاطب خاص کردهای سوریه.

ج) مطبوعات کردی در کردستان جنوبی

- *گلاویژ* (۱۹۳۹-۱۹۴۹): مجله‌ای ادبی، فرهنگی و علمی با سردبیری ابراهیم احمد که در رشد ادبیات کردی تأثیر داشت؛

- *دنگی گیتی تازه* (۱۹۴۳): روزنامه‌ای با محتوای سیاسی و فرهنگی.

در مجموع، مطبوعات کردی در فاصله سال‌های ۱۸۹۸ تا ۱۹۴۸، گرچه با چالش‌ها و محدودیت‌های شدید سیاسی مواجه بودند، اما در زمینه بیداری ملی، توسعه فرهنگی و حفظ زبان کردی، نقشی بی‌بدیل ایفا کردند و بنیان‌گذار جریان مطبوعاتی منسجم در میان ملت کرد شدند.

۴. سلطان صلاح‌الدین ایوبی در مطبوعات

۴-۱. دوره نخست (۱۸۹۸-۱۹۱۸)

۴-۱-۱. روزنامه کردستان

میقداد مدحت بدرخان بر این باور بود که راه دستیابی به حقوق ملی صرفاً از مسیر مبارزه مسلحانه نمی‌گذرد، بلکه نخست باید آگاهی ملی در میان نخبگان تحصیل کرده گسترش یابد تا آنان مردم را نسبت به حقوقشان و ظلم و ستم‌های موجود آگاه سازند. در همین راستا، در ۲۲ آوریل ۱۸۹۸، روزنامه کردستان را در قاهره به زبان‌های کردی و ترکی و با خط عربی منتشر کرد.

روزنامه کردستان از پیشگامان در پرداختن به تاریخ کردستان به شمار می‌آید، به‌ویژه با تمرکز بر تاریخ خاندان‌های برجسته و رهبران نام‌آور کرد. این روزنامه مقالات متعددی درباره تاریخ منطقه بوتان و خاندان بدرخان، حاکمان امارت بدرخان، منتشر ساخت و به‌طور خاص به معرفی خاندان سلطان صلاح‌الدین ایوبی و دولت کردی ایوبیان پرداخت.

در شماره ۱۵ این روزنامه، که در تاریخ ۱۳ مه ۱۸۹۹ برابر با ۲ محرم ۱۳۱۷ منتشر شد، مقاله‌ای با عنوان «صلاح‌الدین ایوبی» به چاپ رسید. در این مقاله آمده است:

«بنیان‌گذار دولت ایوبیان، صلاح‌الدین ایوبی است. وی کردی‌تبار و از قبیله روادی بود. پدر و پدربزرگ او اهل شهر دوین بودند. پدرش، شادی، دو پسر خود، نجم‌الدین ایوب و اسدالدین شیرکوه را از روستایشان در دوین خارج ساخت و به بغداد برد. وی در آنجا درگذشت. هر دو پسر او در خدمت مجاهدالدین بهروز، وزیر سلطان مسعود سلجوقی، درآمدند. بهروز آن دو را به‌عنوان محافظ شهر تکریت منصوب کرد. در یکی از روزها که عمادالدین زنگی، حاکم موصل، از رود دجله عبور می‌کرد، نجم‌الدین به یاری او شتافت. این عمل رضایت عمادالدین را جلب کرد و او نجم‌الدین را همراه خود برد. زمانی که عمادالدین شهر بعلبک را فتح کرد، آن را به نجم‌الدین سپرد. پس از وفات عمادالدین، نجم‌الدین و برادرش شیرکوه، هر دو در خدمت نورالدین محمود، پسر عمادالدین، درآمدند.

صلاح‌الدین ایوبی، با نام یوسف، در سال ۵۳۲ هجری قمری در شهر تکریت دیده به جهان گشود. او در شهرهای بعلبک و شام، تحت تربیت پدرش قرار داشت. هنگامی که صلیبیون متحد شدند و حمله‌ای را علیه مسلمانان آغاز کردند، سلطان یوسف صلاح‌الدین ایوبی با نیروی اندکی که در اختیار داشت، تنها با همت و غیرت خویش، از مقام و حیثیت مسلمانان دفاع کرد.

صلاح‌الدین ایوبی بیست و دو سال زمام‌دار بود و در سال ۵۹۸ هجری قمری، در شهر دمشق و در سن هفتاد و پنج‌سالگی چشم از جهان فرو بست. او مردی دلیر، عادل، بخشنده

و مهربان بود؛ به دانش علاقه‌مند بود و حتی در دانش پزشکی نیز تحصیل کرده بود. امروزه، نام او در اروپا با نهایت احترام برده می‌شود؛ چرا که او شخصیتی است که مایه افتخار برای تمامی مسلمانان به شمار می‌آید. امید آن دارم که در میان کردها، دو یا سه مرد دیگر چون آن سلطان بزرگ پدید آیند تا بتوانند ملت کرد و دیگر مسلمانان را از وضعیت دشوار و خطرناک کنونی نجات دهند.»

در چارچوب پروژه‌ای سیاسی-فرهنگی که از قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم برای مقابله با حاشیه‌نشینی کردها شکل گرفت، نویسنده در آغاز مقاله، زندگی‌نامه صلاح‌الدین ایوبی را به‌عنوان رهبر کرد و بنیان‌گذار دولتی قدرتمند با هویت کردی ارائه می‌دهد. هدف از این روایت، معرفی صلاح‌الدین به‌عنوان «نمادی ملی کردی» در بطن ساختار دولت عثمانی است.

متن با بهره‌گیری از شخصیت تاریخی صلاح‌الدین، در پی بازپس‌گیری و بازتعریف هویت قومی اوست؛ شخصیتی که همواره از سوی نهادهای عربی و عثمانی در چارچوبی غیرکردی بازنمایی شده است. نویسنده با تأکید آشکار بر ریشه‌های قومی صلاح‌الدین، چنین تصریح می‌کند: «او خود کرد بود»، «از طایفه روادی بود... از دوین بود»، «پدرش شادی هر دو پسرش، نجم‌الدین ایوب و اسدالدین شیرکوه را از روستای خود، دوین، بیرون آورد...» این جملات، بنیان هویتی روایت را شکل می‌دهند و چارچوب ایدئولوژیک متن را روشن می‌سازند.

در این روایت، صلاح‌الدین صرفاً به‌عنوان فرماندهی نظامی بازنمایی نمی‌شود، بلکه به‌عنوان نمادی اخلاقی، معنوی و فرهنگی برای ملت کرد و نیز جامعه مسلمانان معرفی می‌گردد. نویسنده او را الگویی می‌داند که در دوران بحران و ستیز، نقشی نجات‌بخش ایفا می‌کند و با عباراتی چون «شجاع، عادل، کریم و صاحب رحمت»، «فضل و کمال و شجاعت و همت»، «مردی موجب افتخار تمام مسلمانان»، شخصیت او را توصیف می‌نماید.

در پایان، نویسنده از خداوند می‌طلبد که مردانی چون صلاح‌الدین در میان کردها پدید آیند تا بتوانند هم ملت کرد و هم امت اسلامی را از بحران‌ها نجات دهند: «امیدوارم از خدا که در میان کردها دو یا سه مرد دیگر همچون آن سلطان پدید آیند تا کردها را از آن خطر و تمام مسلمانان را نجات دهند.»

از دیگر نکات برجسته این مقاله، تأکید بر جایگاه اخلاقی و انسان‌دوستانه صلاح‌الدین در اوج قدرت و پیروزی است؛ به گونه‌ای که حتی دشمنانش نیز به او احترام می‌گذارند.

۴-۱-۲. مجله روز کرد

مجله روز کرد که از سوی انجمن فرهنگی-اجتماعی «هیوی» در سال ۱۹۱۳ در استانبول منتشر می‌شد، ماهنامه‌ای بود که به هر دو گویش کردی کرمانجی بالا و پایین نگاشته می‌شد. نخستین شماره این مجله در تاریخ ۱۹ ژوئن ۱۹۱۳ و تنها چهار شماره از آن منتشر شد؛ چرا که پس از آن توسط مقامات عثمانی توقیف شد. صاحب‌امتیاز این نشریه عبدالکریم کرکوکلی زاده بود. این مجله، همچون روزنامه کردستان، بر پایه اساس‌نامه‌ای مشابه و با انگیزه‌ای هم‌سو، به بازنمایی چهره‌های برجسته ملت کرد اهتمام ورزید و در این راه پیشگام بود؛ چنان‌که در اقدامی نمادین، تصاویر واقعی یا خیالی شماری از مشاهیر کرد را بر روی جلد مجله منتشر می‌کرد. جلد نخستین شماره مجله به تصویر صلاح‌الدین ایوبی اختصاص یافت و در ذیل آن آمده بود: «ای یکی از تنها آیندگان بی‌نظیر دنیا! در حقیقت مادر زمان، نقشی به تصویر مثل تو نداشته است. ای یکی از آفریدگان کرد؛ سلطان صلاح‌الدین ایوبی.»

در شماره دوم مجله که در ۱۴ شعبان ۱۳۳۱ برابر با ۱۹ ژوئیه ۱۹۱۳ منتشر شد، بخش نخست مقاله‌ای به زبان ترکی با عنوان «کرد اعظمی حضورند صلاح‌الدین ایوبی - در برابر مشاهیر کرد» به چاپ رسید. این مقاله زندگی‌نامه‌ای مفصل از صلاح‌الدین ایوبی و خاندان وی ارائه می‌دهد. در بخشی از این مقاله آمده است:

«در یکی از شهرک‌های آن زمان کردستان که تکریت نام داشت، کودکی از خاندان میرزاده‌ای اصیل کرد، در سال ۵۳۲ هجری پا به جهان گذاشت. آن کودک پس از ۳۵ سال به لقب ابومظفر الملک ناصر سلطان یوسف صلاح‌الدین نائل آمد. وی که بعدها به این مقامات والا دست یافت، دوران کودکی خود را در کنار پدرش و عمویش اسدالدین شیرکوه سپری کرد.

زمانی که صلیبیون قصد داشتند مرزهای سرزمین مصر را درنوردند و آن را اشغال کنند، خلیفه فاطمی از نورالدین محمود کمک خواست. نورالدین نیز اسدالدین شیرکوه را به همراه سپاهیان برای این مأموریت گسیل داشت. طبیعی بود که صلاح‌الدین نیز برای همین هدف، عمویش را در این سفر همراهی کند.

صلاح‌الدین در هر بار حضور خود در مصر، موفق و سربلند ظاهر شد و با اقتدار، مأموریت‌های محوله را به انجام رساند و توجه همگان را برانگیخت... پس از سه سال تصدی وزارت، در سال ۵۵۷ هجری و پس از درگذشت خلیفه فاطمی، العاضد بالله،

صلاح‌الدین فوراً فرمان داد تا در خطبه نماز جمعه نام خلیفه عباسی، المستضی، خوانده شود. به این ترتیب، سلطه حکومت فاطمیان (شیعه) در مصر پایان یافت و نظام خلافت سنی بر اساس مذهب امام شافعی تأسیس شد. از همین‌رو، صلاح‌الدین پایه‌گذار حکومت مستقل ایوبیان گردید و زمام امور مصر و مناطق پیرامونی آن را به دست گرفت.» (روزگرد، ۱۹۱۳: ۱۷/۲-۱۸).

نویسنده مقاله با هدف بازسازی حافظه تاریخی کردها، تلاش می‌کند صلاح‌الدین را به‌عنوان نمادی بزرگ با اصالت کردی معرفی کند؛ شخصیتی که خدمات ارزنده‌ای برای اسلام انجام داده و فرزند خاندانی اصیل از قبیله میرزاده بوده که در تکریت زاده شده و در کنار پدرش نجم‌الدین ایوب و عمویش اسد‌الدین شیرکوه، در مأموریت‌های نورالدین زنگی برای فتح مصر حضور فعال داشته است.

گام تاریخی صلاح‌الدین در سرنوشت خلافت فاطمیان و انتقال مشروعیت مذهبی از تشیع به تسنن، در این مقاله با لحنی حماسی و تعیین‌کننده بازنمایی شده است؛ نویسنده او را نه تنها یک فرمانده نظامی، بلکه «مدافع عقیده» و «احیاگر سنت» معرفی می‌کند.

زبان مقاله سرشار از احساسات و تصاویر آرمانی است. عباراتی چون «آن کودک پس از ۳۵ سال لقب گرفت»، یا «جوانمردی که اعلام کرد دیگر نمی‌خواهد خون مسلمانان را بریزد» از تلاش نویسنده برای ارائه تصویری اخلاقی و انسانی از صلاح‌الدین حکایت دارند؛ قهرمانی که فراتر از میدان جنگ، در پی صلح، مدارا و حفظ جان مسلمانان است. او دارای «حلم و آرامش» ویژه‌ای معرفی می‌شود و این تصویرسازی عاطفی، در عین حفظ هویت اسلامی، هدفی دیگر نیز دنبال می‌کند: تثبیت جایگاه صلاح‌الدین در حافظه تاریخی کردها، بی آنکه به چالش مستقیمی با دولت عثمانی یا جهان اسلام وارد شود.

بخش دوم مقاله در شماره سوم مجله روز کورد منتشر شده است. در پایان این بخش، تنها با حرف اختصاری (م...) به نام نویسنده اشاره شده است. اهمیت این مقاله چنان است که چند پاراگراف آن به زبان کردی سورانی ترجمه و در کتاب روز کورد (۱۹۱۳، استانبول، مجله/نجمن امید دانشجویان کرد اثر عبدالله زنگنه) بازنشر شده است. در این ترجمه می‌خوانیم:

«سلطان صلاح‌الدین پس از پیروزی‌های پایپی، به امیران اطراف اعلام کرد که دیگر نمی‌خواهد خون مسلمانان ریخته شود؛ بنابراین، با صلیبیان چند پیمان استوار بست. در همان سال، سوریه با قحطی شدیدی مواجه شد و بسیاری از خانواده‌ها به مصر مهاجرت

کردند تا در پرتو عدالت و رفاه حکومت صلاح‌الدین زندگی کنند. او نیز برای آنان مکان و سرپناهی فراهم ساخت.» (روژ کورد، ۱۹۱۳: ۳ / ۱۰).

«عدالت، شجاعت و هوشمندی صلاح‌الدین در حدی فراتر از تصور بود. حلم و آرامش او از نعمت‌های الهی بود و خدمت بزرگی به کرد و اسلام کرده بود. عظمت او تنها به سبب کردی بودنش نبود، بلکه در حفظ شرف سرزمین و امت اسلامی و دفاع از حقوق مشروع انسانیت تجلی یافته بود.» (همان: ۱۳-۱۴)

در همان شماره سوم مجلهٔ روژ کورد که در تاریخ ۱۱ رمضان ۱۳۳۱ (۱۴ اوت ۱۹۱۳) منتشر شد، مقاله‌ای با عنوان «بری شیری قلم» درج شده است. اگرچه نام نویسنده در خود مقاله ذکر نشده، اما در صفحهٔ ششم همان شماره نسخهٔ ترکی آن منتشر شده که نام نویسنده را صالح بدرخانی معرفی می‌کند. بدرخانی، همچون بسیاری از نخبگان هم‌عصرش، از وضعیت نابسامان کردها انتقاد می‌کند و عقب‌ماندگی آنان را ناشی از بی‌سوادی و ناآگاهی سیاسی می‌داند؛ عواملی که سبب شده کردها تدبیر و استقلال رأی نداشته باشند و در خدمت بیگانگان قرار گیرند. وی سپس به بی‌اطلاعی کردها از تاریخ خود اشاره می‌کند و می‌نویسد: «ما دانشمندان، شاعران و شخصیت‌های برجسته‌ای چون شیخ‌الاسلام ابوسعود، ملای جزیری، ملای گورانی، حریری، نالی، حریقی، احمدی خانی، شیخ رضا، حاجی قادر، ابن اثیر و... داشته‌ایم، اما هیچ‌کس آنان را نمی‌شناسد.» بدرخانی در این مقاله با تأکیدی ویژه به فراموشی صلاح‌الدین ایوبی در حافظهٔ تاریخی کردها می‌پردازد و می‌گوید:

«تاریخ ما نوشته نشده است... و این، شرمی بزرگ است. آری، یکی از بزرگ‌ترین شخصیت‌ها، مردی چون سلطان صلاح‌الدین ایوبی، از ما بوده است، اما ما او را نمی‌شناسیم. در حالی که جهان اسلام به او افتخار می‌کند، ما کردها از او بی‌خبر و بی‌علم هستیم؛ آن صلاح‌الدینی که خدمتی بزرگ به دین کرد، اسلام را از انقراض نجات داد، قدس را فتح کرد و صلیبیان را مطیع خود ساخت. آن‌ها با لشکری عظیم به سوی قدس آمده بودند و در آنجا شکست سختی خوردند... قاضی فاضل از منبر فرود آمد و خطبه‌ای خواند که بیت آغازین آن چنین بود:

الحمد لله ذلت دولت الصلیبی

وعز بالکردی دین المصطفی العربی

ستایش خدایی را که دولت صلیبیان را خوار ساخت و به دست گردی، دین مصطفی عربی را عزت بخشید. تصور کنید که چه خدمتی سترگ از سوی کردها برای دین و

اسلام صورت گرفته است؛ شخصیتی که در تکریت زاده و تربیت یافته و تحصیل کرده بود و ما او را نمی‌شناسیم. این ناآگاهی از کجا ناشی می‌شود؟ از نبود علم و معرفت؛ از اینکه ما کردها تاریخ نداریم، و از بی‌توجهی علمای خود به خودمان. ما از خود و ملت خود غافلیم، و دیگران نیز از ما توقعی ندارند و در میان خود نام و اعتباری برای ما نمی‌سازند.

از این بی‌تاریخی، زبان‌هایی بزرگ و گاه حقیر نصب ما شده است. باید بیدار شویم و این زمان بیداری را از دست ندهیم. باید تاریخی برای کرد و ملت خود بنویسیم... (همان: ۲۵-۲۶).

این مقاله صالح بدرخانی را می‌توان بخشی مهم از جنبش فکری و ملی‌گرایانه کردها دانست؛ جنبشی که خاندان بدرخانی نقشی کلیدی در بنیان‌گذاری آن ایفا کرده‌اند. بدرخانی با نگاهی انتقادی به وضعیت فرهنگی و تاریخی کردها، از استراتژی آگاهی‌بخشی بهره می‌برد تا در برابر نادانی و فراموشی تاریخی بایستد؛ اموری که به باور او، علت اصلی عقب‌ماندگی و وابستگی کردها به بیگانگان است.

او برای اثبات دیدگاه خود، به شواهد تاریخی روی می‌آورد و صلاح‌الدین ایوبی را نماد روشنی از شکوه فراموش‌شده کردها معرفی می‌کند. بدرخانی در پایان مقاله تأکید می‌کند که راه برون‌رفت از وضعیت موجود بازشناسی و نگارش تاریخ کردی است.

این مقاله صرفاً یک نوشتار توصیفی نیست، بلکه ساختاری صحنه‌پردازانه دارد: نخست، کردها را به‌عنوان ملتی بی‌خبر از تاریخ خود و گرفتار در عقب‌ماندگی تصویر می‌کند؛ سپس، صلاح‌الدین را به‌عنوان قهرمانی جهانی که کردها او را نمی‌شناسند؛ و نهایتاً، صلیبیان را به‌عنوان دشمنان اسلام که صلاح‌الدین، این سردار کرد، آن‌ها را شکست داده و قدس را آزاد کرده است. این بازسازی تاریخی ابزاری است برای تقویت هویت ملی و اسلامی و هشدار به کردها نسبت به عواقب فراموشی تاریخ خویش.

۴-۱-۳. مجله کردستان (۱۹۱۹-۱۹۲۰)

مجله کردستان ارگان رسمی انجمن تعالی کردستان بود که در فاصله سال‌های ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۰ منتشر می‌شد. این نشریه ماهیتی فکری، سیاسی، اجتماعی، ادبی و علمی داشت. نخستین شماره آن در ۳۰ ژانویه ۱۹۱۹ به چاپ رسید و در مجموع ۱۹ شماره از آن منتشر شد. امتیاز مجله در اختیار

محمد مه‌ری بود و سردبیری آن را در ابتدا آرواسی زاده محمد شفیق بر عهده داشت، اما از شماره سیزدهم به بعد، سید حسین به‌عنوان مسئول مجله معرفی شد.

در شماره نخست، محمد مه‌ری شعری به زبان عربی منتشر کرد که در آن، نام شهرهای کردستان و چهره‌های برجسته تاریخ کردها چون صلاح‌الدین ایوبی، کریم‌خان زند، امیران بابان، بختیاری و گوران ذکر شده است. این شعر با نام صلاح‌الدین آغاز می‌شود و در آن آمده است:

ل«ایروان» و اکوار و بلدان

فیها انتمت بلعلا اغصان «ایوب»

منها بدت شمس انصاف و عرفان

در حاشیه شعر، واژه «ایوب» این‌گونه توضیح داده شده است: مراد، پدر سلطان عادل، یوسف صلاح‌الدین ایوبی است؛ قبرش نورانی باد.

در شماره سوم، مقاله‌ای از محمد مه‌ری به زبان ترکی با عنوان «مزایای استعداد فطری ما» منتشر شد. نویسنده در این مقاله نیز به نقش کردها در عرصه‌های تاریخ‌نگاری، ادبیات و تمدن پرداخته و از رهبران کرد که در تحولات تاریخی سهم داشته‌اند یاد کرده است. در این متن، صلاح‌الدین ایوبی جایگاهی محوری دارد و نام وی در کنار دیگر شخصیت‌های تأثیرگذار کرد ذکر شده است.

در شماره ششم مجله (ص ۱۱۲)، تصویری از صلاح‌الدین ایوبی چاپ شده که پیش‌تر نیز در جلد مجله روزی گرد منتشر شده بود. زیر این تصویر نوشته شده: «سلطان صلاح‌الدین ایوبی حضرتلری» (حضرت سلطان صلاح‌الدین). با این حال، در همان صفحه هیچ مطلب مستقیمی درباره صلاح‌الدین درج نشده است. از شماره دهم به بعد، تصویر صلاح‌الدین ایوبی در سمت راست لوگوی مجله قرار گرفت و این روند تا شماره‌های ۱۱ تا ۱۵ ادامه یافت. پس از آن، تصاویر شخصیت‌های دیگری همچون شریف پاشا، سعید نوری و محمد مه‌ری جایگزین آن شد.

۴-۲. دوره دوم (۱۹۲۰-۱۹۳۲)

۴-۲-۱. روزنامه پیشکوتن (پیشرفت)

در شماره ۵۷ روزنامه پیشکوتن که در تاریخ ۲۶ می ۱۹۲۱ منتشر شد، مقاله‌ای با عنوان «صلاح‌الدین» به چاپ رسید. اگرچه نام نویسنده ذکر نشده، اما بی‌تردید نگارنده از روشنفکران آن دوره بوده است. در این مقاله آمده است:

«صلاح‌الدین ایوبی یکی از مردان بزرگ و نامدار ملت کرد بود. در ماه رمضان سال ۸۳۳ در شهر تکریت دیده به جهان گشود. برخی مورخان او را از عشیره جاف دانسته‌اند، اما اکثر آنان بر این باورند که وی به عشیره‌ای کردی ارمنی تبار تعلق داشت. والدین او به شام، که در آن زمان مرکز علم و تمدن اسلامی به شمار می‌رفت، مهاجرت کردند. صلاح‌الدین در آنجا تحت تعلیم علمای بزرگ قرار گرفت و تحصیل نمود. در جوانی به سپاه نورالدین زنگی پیوست. در آن دوران، خلافت فاطمی در مصر در کنار خلافت عباسی بغداد فعال بود. شهرت و عظمت صلاح‌الدین با فتح مصر و انقراض خلافت فاطمیان در سال ۵۶۴ هجری آغاز شد.

پس از درگذشت نورالدین در سال ۷۵۰، برخی از بزرگان با یکدیگر دچار اختلاف شدند، اما صلاح‌الدین همه آنان را مغلوب ساخت و پس از یک سال از سوی خلیفه بغداد به مقام سلطانی رسید. به تدریج سرزمین‌های میان شمال آفریقا و موصل را تحت کنترل خود درآورد. در آن زمان، مناطق بیت‌المقدس و بیروت در اختیار پادشاهان لاتین بود. پس از پایان جنگ‌های مصر، صلاح‌الدین سپاهش را به این مناطق رهنمون شد و در سال ۵۸۸ اکثر آن سرزمین‌ها را فتح کرد.

پس از فتوحات بزرگ، در سال ۵۸۹ درگذشت و در شهر شام به خاک سپرده شد. صلاح‌الدین مدیری هوشمند و مدبر بود. به واسطه تلاش‌های او، سرزمین‌های شرق اسلامی که بر اثر نزاع‌های داخلی تضعیف شده بودند، بار دیگر متحد گشتند و پیشرفتی همه‌جانبه یافتند.

در منابع تاریخی آمده است که صلاح‌الدین از هرگونه تجمل‌گرایی و عیش و نوش دوری می‌جست. لباس ساده می‌پوشید و علاقه‌ای به خودنمایی نداشت. در خوردن و نوشیدن نیز معتدل بود. مردی خداترس و آزادمنش به شمار می‌رفت. نقل است که در یکی از نبردها، با وجود تیراندازی شدید دشمن، صلاح‌الدین سوار بر اسب در صفوف لشکر خود حرکت می‌کرد و با تلاوت قرآن کریم، سربازانش را تشویق می‌نمود. دیوانخانه‌اش برای عموم مردم گشوده بود و نسبت به خادمان کوچک خود مهربان و دلسوز بود. همه مورخان از راست‌کرداری و آزادگی این مرد بزرگ سخن گفته‌اند.»

ساختار مقاله از الگوی زمان‌محور (کرونولوژیک) پیروی می‌کند؛ از تولد صلاح‌الدین در سال ۸۳۳ (که به وضوح تاریخی نادرست است) تا وفات او در سال ۵۸۹ هجری. مقاله را می‌توان به سه بخش اصلی تقسیم کرد:

۱. آغاز زندگی و تربیت؛ ۲. پیروزی‌های نظامی و سیاسی؛ ۳. ویژگی‌های شخصیتی و معنوی.

نویسنده مقاله را با جمله «یکی از مردان بسیار بزرگ و نامدار ملت کرد» آغاز می‌کند، که صلاح‌الدین را مستقیماً به ملت کرد نسبت می‌دهد. همچنین به اختلاف مورخان درباره تبار عشیرتی وی اشاره می‌کند؛ برخی او را جاف و برخی از عشیره‌ای «کردی ارمنی» می‌دانند. بخش میانی مقاله تمرکز ویژه‌ای بر فتوحات نظامی صلاح‌الدین دارد؛ از جمله فتح مصر و انقراض خلافت فاطمی (۵۶۴ هجری)، متحد ساختن سرزمین‌های بین شمال آفریقا و موصل، و همچنین فتح بیت‌المقدس و بیروت در سال ۵۸۸ هجری. بخش پایانی مقاله به خصایل شخصی او اختصاص یافته است: زیرکی، ساده‌زیستی، خداترسی، آزادمنشی، مهربانی و عدالت‌خواهی.

نکته قابل توجه آنکه برخی از تاریخ‌ها به اشتباه آمده‌اند. برای نمونه، سال تولد صلاح‌الدین (۸۳۳ هجری) نادرست است و باید حدود سال ۵۳۲ هجری / ۱۱۳۸ میلادی باشد. همچنین ذکر مرگ نورالدین در «سال ۷۵۰» به وضوح اشتباه است، چرا که وی در سال ۵۶۹ هجری / ۱۱۷۴ میلادی درگذشت.^۱

این مقاله در شرایطی منتشر شد که جنبش ملی کردی در حال رشد و شکل‌گیری بود. از این رو، انتشار چنین نوشتاری در آن برهه زمانی، در راستای بیداری ملی و تقویت آگاهی تاریخی ملت کرد نقش مهمی ایفا می‌کرد. برجسته‌سازی هویت کردی صلاح‌الدین اقدامی استراتژیک برای اثبات نقش کردها در تمدن اسلامی و بازآفرینی عزت ملی آنان بود. از برجسته‌ترین جنبه‌های مقاله، ترسیم سیمای رهبری اسلامی-کردی صلاح‌الدین است که به‌طور غیرمستقیم در خدمت ساخت هویت کردی-اسلامی قرار می‌گیرد. استفاده از صفاتی همچون آزادگی، عدالت‌پروری و خداترسی می‌تواند دعوتی تلویحی به الگوبرداری از این شخصیت تاریخی برای مخاطبان تلقی شود.

مقاله «صلاح‌الدین» در روزنامه پیشکوتن، با وجود کاستی‌هایی از حیث دقت تاریخی و روش آکادمیک، سندی مهم و ارزشمند در مطالعات فکری-سیاسی کردها در آغاز قرن بیستم است. این متن تلاش کرده است تصویر تاریخی صلاح‌الدین را در راستای نیازهای سیاسی، فرهنگی و هویتی

۱. در یک‌صد سال پیش، ابزار و منابع امروزی برای تبدیل تاریخ در دست نبوده است؛ بنابراین، درج تقریبی تاریخ با اختلافی یک دوساله، به‌ویژه سال‌های ولادت که اشخاص هنوز شهرتی نداشته‌اند، پذیرفتنی می‌نماید. دو تاریخ مذکور در روزنامه پیشکوتن، به احتمال، خطای چاپ است و ۷۵۰ باید ۵۷۰ و ۸۳۳ نیز ۵۳۳ باشد (نشریه مطالعات سیاسی بین‌النهرین).

آن دوران بازسازی کند. از همین‌رو، تحلیل این مقاله امکانی ارزشمند برای درک نحوه استفاده از تاریخ در روند شکل‌گیری هویت ملی کردی فراهم می‌سازد.

۴-۲-۲. مجله دیاری کردستان

این مجله هفته‌ای یک بار به زبان کردی، عربی و ترکی در بغداد منتشر می‌شد و صالح صاحب‌قران صاحب‌امتیاز و مدیرمسئول آن بود. شماره اول آن در ۱۵ شعبان ۱۳۴۳ (۱۱ مارس ۱۹۲۵) منتشر شد. همان تصویر سلطان صلاح‌الدین ایوبی که در مجله روژی کورد منتشر شده بود در بالای جلد همه شماره‌های دیاری کردستان درج می‌شد و زیر تصویر نوشته شده بود:

تو نمرده‌ای ای صلاح‌الدین ایوبی نسب

همواره زنده باش ای شاه‌خاندان کرد، ای مفخر^۱ عرب

از شماره اول مجله تا توقف انتشار آن (ش ۱۲)، کتابی به نام «صلاح‌الدین ایوبی» سلسله‌وار در ۱۲ بخش منتشر شد. در مقدمه بخش اول آمده است:

«اداره‌خانه دیاری کردستان، ترجمه حال صلاح‌الدین ایوبی را جمع‌آوری می‌کند و به کردی می‌نویسد، قرار است در این مجموعه منتشر شود. عکس او به همراه چند شخصیت دیگر این پست برای مصر فرستاده شد، در آنجا چاپ می‌شود، ان‌شاءالله پس از چند شماره دیگر تصویر بزرگ‌تر و بهتری از صلاح‌الدین ایوبی بر سینه پاک و صاف دیاری کردستان عرضه خیرخواهان و برادران خواهد شد.»

پس از این مقدمه کوتاه، نویسنده برای ورود به زندگی‌نامه سلطان صلاح‌الدین، با چند پرسش و سرزنش کردها آغاز می‌کند که آن شخصیت بزرگ را به‌خوبی نمی‌شناسند:

«صلاح‌الدین ایوبی کیست؟ چه شده، چه کرده، چگونه شناخته شده؟ ... باید از همه بهتر ملت کرد بدانند، چرا که جناب صلاح‌الدین ایوبی کرد است، اما متأسفانه هنوز مردم کرد این شخصیت بزرگوار را نمی‌شناسند، حتی نامش را نشنیده‌اند، در واقع به‌خاطر بی‌معرفتی و بی‌مبالاتی ما کی را می‌شناسیم، چه می‌دانیم؟»

انسان وقتی فکر می‌کند هم غمگین می‌شود، هم عصبانی می‌شود، قومی که بزرگان خود را نخواند و احترامشان را نداند همیشه فقیر و درمانده خواهد بود. آن دلی که پدران و اجدادش را نشناسد، مردانگی و بزرگی آنان را نداند، چگونه می‌توان از او امید مردانگی و بزرگی داشت، یکی پسر مرد باشد، اولاد مرد شجاع باشد و خود بداند که

۱. در اصل: مفخره

رگ مردانگی و بزرگی در خود می‌بیند، خون پدر و پدربزرگ در بدنش باشد و برود، از بدی و بی‌غیرتی خود محافظت کند، برای حفظ شرف و اعتبار آبا و اجداد همیشه مردانه برخیزد و بنشیند، چشم از دنیا نبندد، مرد و عالی‌جناب باشد، مثل پدر و پدربزرگانش چشم به اصلاح و خدمت ملت و هم‌جنس خود داشته باشد. تا نام پدر و پدربزرگ گم نشود و روحشان شاد باشد تا روح در تن است نایستد، هرچه خدا و پیامبر و جهان خوش دارد آن را انجام دهد، برای بشریت باری سنگین نباشد، گوهری درخشان، مردی خداپرست و عالی‌شأن باشد، در هیئت اجتماعی جایگاه بلند و محترم بگیرد، به‌موجب این حدیث: «خیر الناس من ینفع الناس» در زمرهٔ خاصان بزرگواران بشریت پذیرفته شود.

صلاح‌الدین شاه خاندان قوم کرد است، مفخر ملت عرب است، یک استاد و مربی درسگاه انسانیت و مدنیت است. در جهان اسلامیت، حتی در تاریخ بشریت موقعیت بسیار بلند و محترمی دارد، آن‌قدر عالی‌جناب و صاحب مروت است که حتی رقیبان نام و شهرت، دشمنان پادشاهی و سلطنت، قدردان بزرگی و مردانگی، ستایشگر قدرت و عدالت او بودند. صلاح‌الدین ایوبی هدیه‌ای بسیار گران‌بهای کردستان است که دست ازل هدیه ابدیت کرده است. صلاح‌الدین ایوبی پس از حضرت محمد و چهار یار نبی، سرمایهٔ فخر و مباهات قوم عرب است، چون این گوهر ایمان و قدرت در دامان آنان ظاهر و هویدا شده است. گوهر در معدن خود بی‌قیمت است، که بیرون آمد کسب قیمت می‌کند، ترقی قیمت و بها می‌کند...

برای اجتماعیات و ادبیات کرد نقصی بزرگ است اگر به نام مبارک صلاح‌الدین ایوبی به کردی اثری نوشته نشود. کردستان خیلی شاعر و ادیب و عالم به خود رسانده است، اما متأسفانه این‌ها نامشان نمانده، اگر هم مانده باشد پس از چند سال دیگر نام و نشان‌شان نخواهد ماند، چون کسانی که آن‌ها را می‌شناسند و شعرشان به یاد دارند فرمان خدا به‌جا می‌آورند، آن‌ها هم گم می‌شوند. ادبا و شعرای کرد به این نحو بی‌نام و نشان می‌مانند... برای اینکه خدمتی ناچیز باشد به عزم جمع‌آوری آثار ادبا و شاعرانمان، در این روزنامه قسمتی مخصوص تخصص ادبیات کرد گذاشته شد، از خوانندگان محترم درخواست می‌کنیم که اگر اشتباه نوشته شده و یا کم و زیاد شده، برای ما بنویسند و کسانی که شعر و ادبیات و آثار تاریخی کردی در کنارشان است و این نوع آثاری دارند به نام انسانیت و ملیت به امانت برای ما بفرستند، نسخه‌برداری می‌کنیم و برایشان پس می‌فرستیم، دیاری کردستان این نوع گنجینه‌ها را بی‌پاداش نمی‌گذارد، ممنونشان می‌کند.» (دیاری کردستان، ۱۹۲۵: ۱/ ۴-۵).

این متن که پس از الحاق کردستان جنوبی به عراق نوشته شده، تلاش مهم نخبگان کردی است برای بنیان‌گذاری گفتمان ملی و روشنفکری کردی در برابر گفتمان ناسیونالیسم عربی که می‌خواست کردها را به‌عنوان ملتی بی‌تاریخ و بی‌تمدن نشان دهد و در ناسیونالیسم عربی حل کند. صالح صاحب‌قران صاحب‌امتیاز و سردبیر مجله دیاری کردستان از طریق استفاده از همان سازوکار مجلات و روزنامه‌های کردی استانبول، شخصیت سلطان صلاح‌الدین ایوبی را به‌عنوان نمادی ملی برای بنیان‌گذاری هویت کردی مطرح می‌کند؛ صلاح‌الدین را نقطه کانونی مجموعه‌ای از معانی می‌کند تا نمادیتی به او ببخشد برای بنیان‌گذاری گفتمان خودشناسی و خودشناساندن ابتدا نویسنده از ملت کرد انتقاد می‌کند که شخصیتی بزرگ مثل صلاح‌الدین ایوبی را نمی‌شناسند. این انتقاد وارد خانه گفتمانی انتقادی می‌شود که در آن، «دیگری» درونی کردی نخوانده و بی‌معرفی در برابر خود آرمانی کردی صاحب‌معرفت و شناسنده تاریخ قرار می‌گیرد. این تلاشی است برای تحریک احساس ملی و ایجاد سوژه ملی از طریق انتقاد. متن تلاش می‌کند ارتباطی تاریخی بین حال و گذشته برقرار کند. نویسنده بر این باور است که اگر ملتی تاریخ خود را شناسد نمی‌تواند آینده خوبی داشته باشد. در اینجا تاریخ به رمزینده‌ای برای تولید معنا و ایجاد زمینه مشترک برای هویت کردی تبدیل می‌شود. متن بخشی است از آن تلاش روشنفکران کرد که از طریق بازنویسی تاریخ کردها و معرفی شخصیت‌های بزرگ می‌خواستند در کنار بیدار کردن مردم، گفتمانی موازی علیه گفتمان مسلط قدرت تازه‌تأسیس عراق تولید کنند که همه نهادهای قدرت را در خدمت خود قرار داده بود. به‌دلیل طبیعت جامعه کردی در آن دوران که هنوز از قوالب سنتی عثمانی بیرون نیامده بود، نویسنده تلاش می‌کند پلی بین گفتمان اسلامی و گفتمان ملی برقرار کند و صلاح‌الدین را هم به‌عنوان سرمایه کردها و هم به‌عنوان مفخر ملت عرب و منبع افتخار برای جهان اسلام معرفی کند. به‌طور خلاصه، این متن نمونه بارزی است از تلاش‌های بنیان‌گذاری گفتمان ملی کردی در اوایل قرن بیستم که در آن چندین گفتمان مختلف ملی، اسلامی، مدرنیته روشنفکری با هم گره می‌خورند برای ایجاد هویتی یکپارچه برای کردها.

۳-۴. دوره سوم (۱۹۳۲-۱۹۴۸)

۱-۳-۴. مجله هاور

جلد اول بخش لاتین شماره ۱۳ مجله *هاوار* (۱۴ کانون اول ۱۹۳۲) به تصویری از صلاح‌الدین آراسته شده، تصویری تازه که پیش از این در هیچ روزنامه و مجله کردی دیگری منتشر نشده بود. به لاتین زیر تصویر نوشته شده: «*Siltan Selahedîne Eyûbî*». همین تصویر به اندازه کوچک‌تری در صفحه ۴ بخش عربی مجله منتشر شده و زیر تصویر نوشته شده: «سلطان صلاح‌الدین ایوبی». در ابتدای بخش عربی مقاله‌ای تحت عنوان «سلطان صلاح‌الدین ایوبی» منتشر شده که در آن آمده است:

«سلطان صلاح‌الدین ایوبی: دانشنامه بزرگ از بند صلاح‌الدین این گونه آغاز می‌کند: «این کرد...» همان صلاح‌الدین کرد بود، از ما بود، از بزرگان کردها بود، هیچ بهتر و راست‌تر کردی بزرگ و انسان بزرگ بود. از خود بزرگی به بزرگان چه می‌رسد، که بزرگ نباشند، بدون بزرگی نمی‌آید، بزرگی ملت‌ها از آنجا است، ملت به انسان‌های بزرگ و برگزیدگان بزرگ، آن ملت بزرگ است که بزرگان از آن بیرون می‌آیند، انسان‌های بزرگ از آن خارج می‌شوند. از ملت کردها بسیاری انسان‌های بزرگ بیرون آمده‌اند همان‌طور که شاموری - دانشمند روسی - گفته است. من چند پرسش شاموری را به کوتاهی می‌رسانم همان: «ملت‌هایی هستند که به جنگاوری و دلاوری سردارانشان، خود را شناخته‌اند و از دولت‌های آسیا و آفریقا پادشاهانشان معروف شده‌اند. کردها زیبا هستند، نام کردها هنوز در پیشینه زبان کهن به دربرین و رستم و پیش از آن به کشورگشایی سلطان صلاح‌الدین و برادرش ملک عادل، بلند و پررونق شده است. از این سخنان این ملت چنین بزرگانی را رسانده است. همان‌طور که کریم‌خان زندی که در نیلی بابلیس قرن هفدهم در خاندان زندی معروف، و دانشمند بزرگ ابن اثیر جزیری و ابوفیدا، از خاندان ایوبی، تاریخ‌نویس زاراو ادریس بدلیسی...»

ملت کردها صلاح‌الدین را دارند مگر نه که آن دنیا کرده بود دو بار در هم افتاده بود، در دشت و بلندی‌های اروپا هزاران، صد هزاران و میلیون‌ها نفر آمده بودند و راه‌های خود را گذاشته بودند کشور شرق...»

هنگامی که صلیبیان مرزها را، از کوهستان‌های کردستان، از کمربند‌های ما روزی شرق کردند - صلاح‌الدین... ملت‌های عیسی چه کردند. او محمد را حفظ کرد، نجات داد و از نو زنده کرد، از نور زیره محمدی دوم هم گفته شد.

حال ما به کوتاهی، زندگی‌نامه صلاح‌الدین خود بگوییم. صلاح‌الدین از صلیبیان مرزها، از کردهای راوندی است. پدر بزرگش با دو پسرش شادی نجم‌الدین ایوب و

اسدالدین شیرکوه، از وطن خود که آمده بود بغداد و از آنجا رفته بود تکریت. در آنجا بود، پدر بزرگ صلاح‌الدین در تکریت چشم از دنیا بست، پیش از او برادر بزرگ، نجم‌الدین ایوب که پدر صلاح‌الدین بود در داری تکریت چشم از دنیا بست. پیش از آن برادر بزرگ، نجم‌الدین ایوبی که پدر صلاح‌الدین بود به فرمانداری تکریت...

در سال ۵۳۲ هجری (۱۱۳۷ میلادی) در تکریت صلاح‌الدین به دنیا آمد. پس از دو سال حاکم موصل، عمادالدین زنگی، از تکریت اخراج می‌شد، نجم‌الدین در آن کارها به یاری او کرده بود. عمادالدین، نجم‌الدین و افرادش را با خود برد. و پس از گرفتن قلعه بعلبک او را فرماندار آن کرد. صلاح‌الدین کودک هم... در آموزش‌های بعلبک شرکت کرد. پیش از آن در شام زیر دست علمای بزرگ آموخت. از شام در دیوان نورالدین وارد خدمت شد.

در سال ۵۵۸ هجری اسدالدین شیرکوه، برای کمک مصریان رفت. برادرزاده‌اش صلاح‌الدین هم با او رفت. اسدالدین دو بار دیگر هم به مصر رفت، در هر دو بار برادرزاده‌اش با او بود. در بار سوم از او جدا شدند و در مصر ماندند. سال ۵۶۴ بود، هنگامی که العاضد لدین‌الله آخرین خلیفه فاطمیان بر تخت خلافت نشست. العاضد لدین شیرکوه را به جای وزیر گذاشت و او را وزیر خود کرد. صلاح‌الدین جوان هم زیر دست عموی خود خدمت می‌کرد.

دولت صلاح‌الدین از کردستان تا کشور تونس می‌رفت. صلاح‌الدین بیست و دو سال حکومت کرد و در سال ۵۸۹ در شام چشم از دنیا بست، عمرش به پنجاه و هفت سال رسیده بود. در شام در نزدیکی مسجد اموی دفن شده است.

صلاح‌الدین، در این زمان که کشورهای دولت خود همه را آباد کرده بودند، آبادانی‌ای که مردم اروپا از آن نمونه می‌گرفتند. صلاح‌الدین سلطان بود، سردار بود، دانا بود و شاعر بود، بر همه چیزهای دنیا سروقت بود. طبابت هم می‌دانست، در بینیم که برادر او ریچارد شیردل پادشاه انگلستان در وقت جنگ بیمار افتاده بود، حالش خراب بود، پزشکان پادشاه نتوانسته بودند پادشاه خود را درمان کنند، صلاح‌الدین پزشکان خود را فرستاده بود نزد او. آن‌ها هم بر بیماری ریچارد چیره شدند، هنگامی که صلاح‌الدین خود بیمار افتاد عجب پزشکان، چون که ریچارد دشمن خود را درمان کرد. صلاح‌الدین از آن بزرگان بود که قدر او نه تنها انسان، دوست و ملت و زیردستانش بلکه دشمن و مخالفانش هم می‌دانستند و حتی امروز می‌دانند.

در سال ۱۸۹۸ امپراتور آلمان آمده بود شام قصد زیارت صلاح‌الدین کرده بود. پیش از اینکه به زیارت برسد از اسب خود پیاده شد، در حالی که طولانی پیاده راه رفت. این همان صلاح‌الدین، انسان و سردار بزرگ صلاح‌الدین نبود؟ صلاح‌الدین کرد بود، از بزرگی ملت ما صلاح‌الدین یکی کافی نیست؟» (بدرخان، ۱۹۳۲: ۱۳ / ۱-۲).

این متن، بیش از بازگویی ساده، تاریخی است، بلکه در عین حال مثل اکثر مقاله‌هایی که درباره صلاح‌الدین نوشته شده‌اند عبارت است از تلاشی برای بنیان‌گذاری هویت ملی کردی بر پایه شخصیت تاریخی معروف. متن آشکارا بر کرد بودن صلاح‌الدین تأکید می‌کند با عباراتی مثل «صلاح‌الدین کرد بود، از ما بود، از بزرگان کردها بود» و تئوری ملی ارائه می‌دهد که «ملت به انسان‌های بزرگ و برگزیدگان بزرگ» و «آن ملت بزرگ است که بزرگان از آن بیرون می‌آیند». در چهارچوب ایدئولوژی، متن بخشی است از پروژه ناسیونالیسم کردی اوایل قرن بیستم که تلاش می‌کرد از طریق تاریخ، به جنبش ملی مشروعیت ببخشد. در روش گفتمان‌شناسی متن، نویسنده از مجموعه‌ای از تکنیک‌ها مثل بینامتنیت سود می‌برد که به معنای ساده یعنی هیچ متنی به تنهایی و در خلأ وجود ندارد، بلکه هر متنی ارتباط با متن‌های پیش از خود یا همزمان خود دارد و از متن‌های دیگر تأثیر می‌گیرد یا بر متن‌های بعدی تأثیر می‌گذارد. در اینجا نویسنده برای اثبات نظراتش از نظرات نویسنده‌ای مثل شاموری، دانشمند روسی سود می‌برد و پرسش بلاغی می‌کند که «از بزرگی ملت ما صلاح‌الدین یکی کافی نیست؟» و نیز دوگانگی «ما» و «آن‌ها».

از نظر سطوح گفتمان، متن سه سطح را در بر می‌گیرد: سطح دلالتی که صلاح‌الدین را به‌عنوان «انسان بزرگ» و «کرد بزرگ» و «نجات‌دهنده او محمد» تعریف می‌کند و در عین حال تصویری چندوجهی می‌کشد مثل «سلطان، سردار، دانا، شاعر، پزشک». سطح نحوی که استفاده از جمله کوتاه و مؤثر برای بیان حقیقت تغییرناپذیر، مقایسه بین «ملت‌های عیسی» و «ملت‌های محمد» و چیدن دلیل به‌سوی نتیجه منطقی را در بر می‌گیرد. سطح عمل‌شناختی که ایجاد گفتمانی است، صلاح‌الدین را سرمایه ملی مطرح می‌کند و نمادی ملی-اسلامی از او می‌سازد که کردها از طریق آن می‌توانند جایگاه خود را در تاریخ جهان بیابند. از نظر بافت تاریخی، متن در مجله *هاوار* منتشر شده که در دوران شکل‌گیری فکر ملی کردی و تقسیم کردستان به چند دولت پس از قرارداد سایکس-پیکو منتشر شده، زمانی که تاریخ به‌عنوان ابزاری برای مقابله با قدرت‌های اشغالگر استفاده می‌شد.

نتیجه تحلیل محتوای این متن تأییدکننده آن است که نویسنده از طریق مجموعه‌ای از تکنیک‌های زبان‌شناختی و بلاغی تلاش کرده جبهه هم‌پیمانی و مخالفت با گفتمان ضد‌کردی ایجاد کند و کرد بودن صلاح‌الدین را به‌عنوان حقیقتی تاریخی تثبیت کند و از طریق آن بر وجود ملی کردها تأکید کند، آن‌هم در دورانی که این وجود در معرض تهدید بود.

۴-۳-۲. روزنامه کردستان (۱۹۴۶)

پس از رخداد‌های ۱۹۴۶ در کردستان ایران، روزنامه‌ای به نام کردستان منتشر شد، این روزنامه نیز اهمیت ویژه‌ای برای تاریخ کردها قائل بود. در شماره‌های ۸۴ و ۸۵ که در پاییز ۱۳۲۵ منتشر شد، در عناوینی همچون «جنگ صلیبی» و «بخش بزرگی از افتخارات اسلامی کردها» به کردهایی پرداخت که در تاریخ اسلام نقش داشته‌اند و به‌طور خاص درباره نام و شهرت صلاح‌الدین ایوبی و دلاوری‌های او سخن گفته و تلاش کرده‌اند از طریق شرح دولت کردی ایوبی، حس ملی‌گرایی شهروندان را بیدار کنند و روح ایثارگری را در آنان زنده نمایند.

۴-۳-۳. مجله گه‌لاوژ

در تیرماه ۱۹۴۹، در شماره ششم و شماره‌های بعدی این مجله، زنجیره‌ای از مقالات با عنوان «صلاح‌الدین و اهالی صلیب» منتشر شد که اساساً بخش‌هایی از کتاب خلاصه‌ای تاریخی از کرد و کردستان محمد/میز زکی بود که به دولت صلاح‌الدین ایوبی اختصاص یافته است. نویسنده این مجله، علاء‌الدین سجادی از پایه، دلیل انتشار این زنجیره مقالات را این‌گونه توضیح داده است:

«در اینجا می‌خواهیم به خوانندگان عزیز گه‌لاوژ به زبان کردی آن حوادثی را برسانیم که قهرمان بزرگ کرد و اسلام، صلاح‌الدین ایوبی، در مسئله آزادسازی فلسطین و مقابله با اهالی صلیب داشت و برای بار دوم جهان را آگاه کنیم که صلاح‌الدین کرد، با نیتی پاک و خالص، دست به لشکرکشی علیه صلیبیان در فلسطین زد و بار دیگر ستاره پرافتخار پرچم اسلام را برافراشت و نام کردی خود را با عزت و افتخار به جهان شناساند...» (گه‌لاوژ، ۱۹۴۹: ژوئن / ۱).

۵. نتیجه‌گیری

۵-۱. نتیجه

روزنامه‌نگاری کردی در بازه زمانی ۱۸۹۸ تا ۱۹۴۸ به شکل برجسته‌ای به تصویر و نوشتار مرتبط با سلطان صلاح‌الدین اهمیت داده است. این موضوع چند نکته مهم را روشن می‌سازد:

۱. صلاح‌الدین به‌عنوان نماد ملی: روزنامه‌ها تلاش کرده‌اند صلاح‌الدین را به‌عنوان نماد ملی کردها معرفی کنند که نشان‌دهنده کوشش برای ایجاد هویتی مشترک برای ملت کرد است.
 ۲. تقویت ناسیونالیسم کردی: استفاده از شخصیت صلاح‌الدین به‌منظور تقویت حس ملی‌گرایی و ناسیونالیسم کردی بوده است، به‌ویژه در دوره‌ای که مسئله ملی در منطقه اهمیت زیادی پیدا کرده بود.
 ۳. تداوم و پویایی فرهنگی: توجه به صلاح‌الدین در تمام مراحل این پنجاه سال نمایانگر استمرار و اهمیت این شخصیت در روایت‌های روزنامه‌نگاری کردی بوده است.
 ۴. تنوع شیوه‌های ارائه: روزنامه‌ها با استفاده از قالب‌های متنوع (تصویر، مقاله، داستان و...) شخصیت صلاح‌الدین را به کار گرفته‌اند که نشان از برنامه‌ریزی برای انتقال پیام ملی‌گرایانه در قالب‌های مختلف اجتماعی دارد.
 ۵. بنیان‌گذاری اسطوره ملی: روزنامه‌نگاری کردی تلاش کرده شخصیت‌های تاریخی، به‌ویژه صلاح‌الدین، را برای پایه‌گذاری اسطوره‌ای ملی به کار گیرد که پشتوانه روایت‌های سیاسی و ملی کرد باشد.
- در پایان، این پژوهش نشان می‌دهد که روزنامه‌نگاری کردی در آن دوره در بازنمایی و بازتولید چهره سلطان صلاح‌الدین به‌عنوان نمادی ملی و در خدمت تقویت ناسیونالیسم کردی نقشی محوری ایفا کرده است. این یافته حاکی از آن است که روزنامه‌نگاری کردی در آن مقطع، بیش از آنکه ماهیتی حرفه‌ای داشته باشد، حامل بار ایدئولوژیک و نقش‌آفرین در فرایند ملت‌سازی بوده است.

۲-۵. پیشنهادها

- بر اساس نتایج این پژوهش پیرامون اهمیت شخصیت سلطان صلاح‌الدین ایوبی در روزنامه‌نگاری کردی طی سال‌های ۱۸۹۸ تا ۱۹۴۸، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:
۱. ضرورت مستندسازی آرشیو مطبوعات کردی: مراکز علمی و دانشگاهی باید تلاش بیشتری در جهت گردآوری، حفظ و مستندسازی آرشیو روزنامه‌ها و مجلات کردی این دوره تاریخی داشته باشند تا به‌عنوان گنجینه‌ای ارزشمند برای مطالعات تاریخی و فرهنگی در دسترس باقی بمانند.

۲. گسترش دامنه پژوهش‌ها: پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی مشابه درخصوص دیگر شخصیت‌های ملی در مطبوعات کردی صورت گیرد تا ابعاد گوناگون فرایند شکل‌گیری هویت ملی کردی بهتر شناخته شود.
۳. مطالعات تطبیقی: انجام پژوهش‌های تطبیقی میان روزنامه‌نگاری کردی و روزنامه‌نگاری دیگر ملل منطقه در همان دوره می‌تواند وجوه اشتراک و تمایز در بهره‌گیری از نمادهای ملی را روشن سازد.
۴. کاربست تحلیل گفتمان: در تحقیقات آتی باید توجه بیشتری به تحلیل گفتمان و شیوه‌های تبلیغاتی در مطبوعات معطوف گردد تا نقش زبان، تصویر و روایت در ساخت و تقویت هویت ملی بهتر درک شود.
۵. دیجیتال‌سازی منابع تاریخی: دیجیتال‌سازی کردن آرشیو روزنامه‌های کردی آن دوره گامی اساسی برای تسهیل دسترسی پژوهشگران و گسترش دامنه تحقیق به شمار می‌آید.
۶. توسعه نظریه بومی در تحلیل رسانه‌های کردی: ضروری است که چارچوب‌های نظری بومی و منطبق با بافت اجتماعی-تاریخی کردستان برای تحلیل رسانه‌های کردی طراحی و توسعه یابند.
۷. مطالعه درباره مخاطبان و خوانندگان: بررسی تأثیر این گفتمان‌ها بر مخاطبان آن دوره و نحوه دریافت و تفسیر پیام‌ها از سوی آنان، یکی از حلقه‌های مفقود پژوهش‌های موجود است که باید مورد توجه قرار گیرد.
۸. تقویت ارتباط میان پژوهشگران حوزه رسانه‌های کردی: برگزاری کنفرانس‌ها، سمینارها و نشست‌های تخصصی مستمر می‌تواند به تبادل دانش و اشتراک نتایج پژوهش‌های نوین در این حوزه کمک شایانی نماید.
۹. حمایت از پژوهشگران فعال در حوزه مطبوعات کردی: نهادهای علمی و فرهنگی باید حمایت مادی و معنوی بیشتری از پژوهشگران این عرصه به عمل آورند تا فعالیت‌های پژوهشی با کیفیت و پایداری بیشتری دنبال شود.
۱۰. تحلیل رابطه میان روزنامه‌نگاری و سیاست: مطالعه عمیق‌تر در باب تعامل میان مطبوعات و سیاست در ادوار مختلف تاریخ کرد به درک بهتر نقش مطبوعات در شکل‌گیری و هدایت جنبش‌های ملی و سیاسی یاری خواهد رساند.

منابع

الف) فارسی

اندرسن، بندیکت ریچارد اوگورمن. (۱۳۹۳). *جماعت‌های تصویری*، ترجمه محمد محمدی، تهران: رخداد نو.
سومر، فاروق. (۱۳۸۰). *اوغوزها (ترکمن‌ها)*، ترجمه آناردی عنصری، تهران: حاجی‌طلایی.

ب) عربی

ابن‌خلکان. (۱۹۷۸). *وقیات الأعیان و أنباء أبناء الزمان*، الجزء السابع، بیروت: دار صادر.
ابوحدید، محمد فرید. (۱۹۲۷). *صلاح‌الدین الایوبی وعصره*، القاهرة: مطبعة دار الکتب المصریة.
لین‌بول، ستانلی. (۱۹۹۵). *صلاح‌الدین وسقوط مملکة المقدس*، ترجمه سعد أبوجابر، القاهرة: مؤسسة الاهرام للنشر والتوزیع.
زیدان، جرجی. (۲۰۱۳). *صلاح‌الدین الأیوبی*، مؤسسة هنداوی، الملكية العامة.
الشافعی، محمد. (۲۰۱۰). *الناصر صلاح‌الدین الاتحاد قبل الجهاد*، القاهرة: دار الجمهوریة للصحافة.
مؤنس، حسین. (۱۹۵۹). *نورالدین محمود سیرة مجاهد صادق*، القاهرة: شركة العربیة للطباعة والنشر.

ج) کُردی

ئهمین، نهوشیروان مصطفی. (۲۰۱۳). *به‌دهم ریگاوهر گولچینین، قوتابخانه‌کانی رۆژنامه‌وانی کوردی سه‌رده‌می قه‌له‌م و موراجعات*، کتیبی دووهم به‌رگی دووهم، بیروت: دارالعربیة للعلوم الناشرین.
ئهمین، نهوشیروان مصطفی. (۲۰۱۳). *به‌دهم ریگاوهر گول چنین: چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ک له مئثروی رۆژنامه‌وانی کوردی ۱۸۹۸-۱۹۵۸*، کتیبی دووهم به‌رگی یه‌که‌م، بیروت: الدار العربیة للعلوم ناشرین.
به‌درخان، جلادت عالی. (۱۹۳۲). «سولتان سه‌لاجه‌دین»؛ *گوتفاری هاوار ژماره*، ۱۳، دیمه‌شق.
جویده، ولید. (۲۰۱۳). *الحركة القومية الكردية ونشاتها وتطورها*، أربیل کردستان: دار الفارابی وارس.
خه‌زنه‌دار، جه‌مال. (۱۹۷۳). *رۆژی کوردستان ۱۹۲۲-۱۹۲۳*، به‌غداد.
دیاری کوردستان. (۱۹۲۵). به‌غداد، ژماره‌کانی ۱ تا ۱۲.
رۆژنامه‌می پیشکه‌وتن. (۱۹۲۱). سلیمانی، ژماره ۵۷.
رۆژی کورد. (۱۹۱۳). ئه‌سته‌مبول، ژماره ۲ و ۳.
زه‌کی به‌گ، محه‌مه‌دئه‌مین. (۲۰۲۱). *خولاسه‌یه‌کی تاریخی کورد و کوردستان (جلدی ۲)*، سلیمانی کوردستان: بنکه‌ی ژین و ده‌زگای رۆشنیبری جه‌مال عیرفان.
سافراستیان، ارشاک. (۲۰۰۸). *الکرد وکردستان*، ترجمه الدكتور احمد محمود الخلیل، سلیمانیة: مرکز سردم.

- کوردستان. (۱۸۹۸). ژماره ۱۴. وه‌رگراوه له کتیبی کوردستان یه‌که‌مین روژنامه‌ی کوردی، چاپی سنیه‌م ۲۰۰۶، ده‌زگای چاپ و بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی به‌درخان، چاپخانه‌ی تاران.
- کوردستان. (۱۹۴۶). مه‌هاباد، ژماره‌کانی ۸۴-۸۵.
- گوتفاری کوردستان. (۱۹۱۹). ته‌سته‌مبول، ژماره ۱۰. ناماده‌کردنی سدیق‌سالح و ره‌فیق‌سالح له سالی ۲۰۲۲ له بنه‌که‌ی ژین له چاپ دراوه‌ته‌وه.
- گوتفاری گه‌لا‌و‌نیز. (۱۹۴۹). به‌غداد، ژماره‌کانی ۶.
- گوتفاری نیشتمان. (۱۹۴۳). مه‌هاباد، ژماره‌کانی ۲-۳.

References

- Anderson, B. R. O. (2014). *Imagined communities*. Translated by Mohamadi, M., Tehran: Rokhdad-e No. [In Persian].
- Ehrenkreutz. A. (1972). *Saladin*. State university of New Press Albany.
- Minorsky, V. (1953). *Studies in Caucasian History*. London: Taylor's Foreign Press.
- Sumer, F. (2001). *Oguzlar (Turkmenler)*. Translated by Onsori, A., Tehran: Haji-Talaei. [In Persian].